

جورج پ. چرچیل

فرہنگ رجال قاجار

غلامحسین میرزا صالح

www.adabestanekave.com

انتشارات زرین - خیابان بهار - شهید کارگر (مزمین الدوله) - پلاک ۵۳

فرهنگ رجال قاجار

جورج پ. چرچیل

ترجمه و تألیف: غلامحسین میرزا صالح

چاپ اول: ۱۳۶۹

تیراژ: ۳۰۰۰ جلد

طرح روی جلد: سیروس سعدوندیان

حروفچینی: آزاده

لیتوگرافی: بهیر

چاپخانه: ارژنگ

صحافی: حقیقت

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

جورج پ. چرچیل

فرہنگ رجال قاجار

ترجمہ و تالیف

غلامحسین میرزا صالح

۱۳۶۹

یادداشت ناشر

مقامات سفارتخانه‌ها و کنسولگریهای دول استعماری در سرزمینهای اشغالی، مستعمرات و دول تحت سلطه، در اجرای وظایف محوله از سوی کشورهایشان موظف بودند تا از طریق تهیه اطلاعات محلی رؤسای خود را در جریان شرایط حاکم و اوضاع و احوال منطقهٔ مأموریت خود قرار دهند. نگاهی به این اطلاعات گردآوری شده - بخصوص در مورد مقامات و شخصیت‌های محلی - که اکثراً مبنی بر شایعات بود تا تحقیقی درست و بی‌شائبه، معمولاً به عنوان واقعیات غیر قابل انکار اساس تصمیم‌گیریهای کارگزاران حکومت اصلی را تشکیل می‌داد و باعث قضاوت‌های نادرست می‌شد. از آنجایی که این مأموران و فرستادگان بجز کسب منافع و گسترش بیش از پیش نفوذ کشورشان در این سرزمینها هدفی نداشتند، و گاه آزاد مردانی را که در جهت کسب استقلال و یا مخالفت با نفوذ بیگانگان قد علم می‌کردند به خیانت، رشوه‌گیری، عقب ماندگی، قشری بودن و... متهم می‌کردند و با کمال بیشرمی در سرزمینهای خود به این خصصتها که لایق خودشان بود اشاره می‌کردند. در میان این گروه از مأموران استعماری، چرچیل که اینک ترجمهٔ گزارشهای گردآوری شده توسط او را در دست دارید، جایگاه ویژه‌ای دارد و خوانندگان خود به هنگام مطالعهٔ کتاب با ما همعقیده خواهند شد.

پیشگفتار

پندار مردم ما در طول یکصد و پنجاه سال اخیر درباره کارگزاران و مأموران و مجریان سیاست خسارچی «دولت فخیمه انگلیس» کم و بیش و با شدت وضعف بر این باور نادرست استوار بوده که آنان همگی مردمانی هستند زیرک، فرصت طلب، با هوش، مکار، کینه جو، سفاک، چرب زبان و ... که مثلاً «دعوی هرزن و شوهری زیر سر آنهاست». این تلقی افراطی و نابخردانه منحصر به قشر و طبقه مشخصی نبوده، بلکه خاص و عام، از فقیر و غنی و رعیت و شاه بر این پندار باطل ارج بسیار نهاده و آن را لایتغیر و ابدی انگاشته اند. در یک سند خطی مربوط به یکصد سال پیش راجع به «شیطنت» این قوم چنین می خوانیم:

«انگلیسها که شیطان جهانند و از همه رازهای نهان آگاه و سیاست عالم را در دست دارد... انگلیسهای خواهند ایران نیم مرده باشد... انگلیسها در معنی زیانکارترین دشمن ترین استقلال ممالک اسلامی اند، لکن پرتدیور و تزویرترین عالمیان و بی رحمتترین هم هستند که برای نفع و استفاده خودشان باک از خون و فتنای ملیونها بشر ندارند، هزاران عهد و میثاق و سوگند و دوستی را برای اندک نفع خود زیر پا بگذارند و نابود شمارند. برای پیشرفت مقصود خودشان که حاصل آن انحصار منابع و ثروت جهانیان بر خودشان

و تفوق و ریاست بر عالمیان... باشد از هر خرج و زحمت و حتی جان مضایقه نمی کنند و در آخر، هر خرج به هر مقصود کرده اند از آن قوم یکی برسد می برند. با هزاران حوله و چربی و نرمی ملل ضعیفه و نادان را فریفته و خود را دوست و حامی می نمایند و هیچ حقیقت در کار ندارند».

و حال آن که رمز اسطوره قدرت «لایزال» دولت انگلیس و آگاهی کارگزاران و مأموران آن را به اصطلاح برهمنه رازها و امور آشکار و پنهان، چه در عصر استیلای امپراتوری بریتانیا بر اقصی نقاط گیتی و چه در دوران معاصر می باید در کوشش و مهارت آنان در جمع آوری اطلاعات و اخبار، طبقه بندی، تجزیه و تحلیل و آنگاه تصمیم گیری مناسب از سوی مقامات مسئول جستجو کرد تا مددگیری از نیروهای ناشناخته و دارا بودن صفت های بی مسمی. امروز دیگر بر کسی پوشیده نیست که کسب اطلاعات در زمینه های گوناگون از امور داخلی کشور یا کشورهای مورد نظر برای دولت اقدام کننده کسه در پی حفظ منافع خویش است، تا چه حد ضروری است. مسئولین سیاست خارجی يك دولت در همه اعصار بدون در اختیار داشتن چنین اطلاعاتی نمی توانسته اند به موفقیت تصمیمات متخذه و اعمال سیاستهای مورد نظر در دستیابی به منافع خود اطمینان کافی داشته باشند. در این زمینه مأموران سیاسی و کارگزاران دولت انگلیس سردمدار و انگاره سایر ملل بوده اند؛ و در مورد ایران از آغاز دوران جدید برقراری روابط گسترده سیاسی- اقتصادی در اوایل سده نوزدهم میلادی دیپلماتها، کنسولها و فرستادگان دولت انگلیس به پیروی از نظام اداری رایج در وزارت امور خارجه آن کشور موظف به تهیه و ارسال چنین گزارشهایی بودند. این قبیل گزارشها که در آغاز شامل اطلاعات، اظهار نظرها و توصیه های بسیار ضروری در مورد وقایع و مسایل سیاسی- تجاری می شد به مرور ایام جامع تر گردید تا جایی که به استناد اسناد و مکاتباتی که در اختیار داریم وقایع و موضوعاتی در این گزارشها گنجانده و به همراه بوطه ارسال شده است که ظاهراً فاقد اهمیت به نظر می رسد. در این میان اسناد، شجره نامه ها و گزارشهای تهیه شده در مورد خاندانها، گزیدگان سیاسی، نظامی، اقتصادی و مذهبی ایرانی توسط مأموران سفارت و کنسولگریهای انگلیس در تهران و شهرستانها از اهمیت ویژه ای برخوردار است. جمع آوری و تدوین اطلاعات مربوط به شخصیت های مختلف و نقش اجتماعی آنان که در آغاز محدود به مقامات ترازاول بود با گذشت زمان و

هماهنگی با گسترش نظام اداری در ایران شمول بیشتری یافت تا جایی که در اوایل سده بیستم میلادی جورج پرسلی چرچیل^۱ دبیر شرقی سفارت انگلیس که مأموری فعال و کاردان بود توانست با نظم و ترتیب بخشیدن به اسناد و گزارشهای موجود در بایگانی سفارت و افزودن مطالب جدید به آنها مجموعه جالب و قابل ملاحظه‌ای شامل شرح حال رجال و گزیدگان ایرانی فراهم آورد. جورج پرسلی چرچیل خود در مقدمه این مجموعه می‌نویسد:

«مجلد حاضر شامل شرح حال رجال و گزیدگان ایرانی است که به منظور استفاده مأموران و فرستادگان دولت اعلیحضرت پادشاه انگلیس تهیه شده و کاملاً جنبه سری و محرمانه دارد. این مجموعه در سال ۱۸۹۸ توسط سرهنگ هنری فلیپ پیکوت^۲ فراهم آمده و من بسا همکاری سرتیپ هاتم شیندلر^۳ و سرهنگ جیمز - آرچیبالد گلاس^۴ مطالب جدیدی به آن افزوده و اشتباهات آن را تصحیح کرده‌ام»

نخستین سؤالی که پس از مطالعه این مجموعه به ذهن خطور می‌کند این است که چرا مأموران انگلیسی از نگارش شرح حال زنان مشهور و بانفوذ ایرانی سر باز زده‌اند. چرچیل در این مورد می‌گوید: «به پیروی از یک سنت قدیمی و رایج در ایران از ذکر نام زنان سرشناس، جز تنی چند از شاهزاده خانمها، خودداری شده است.»

۱- George Percy Churchill فرزند هنری آدریان چرچیل (Henry Adrian Churchill) کنسول رشت از سال ۱۸۷۵ تا سال ۱۸۷۹ و برادر آلفرد فرانسیس چرچیل (Alfred Francis Churchell) نایب کنسولگری رشت از سال ۱۹۰۳ تا ۱۹۰۵ و سیدنی جان الکساندر چرچیل (Sydney John Alexander Churchill) دبیر دوم دبیر خانه شرقی سفارت انگلیس.

۲- Henry Philip Picot رایزن نظامی سفارت انگلیس از سال ۱۸۹۳ و دبیر شرقی سفارت از سال ۱۸۹۸ تا سال ۱۹۰۰.

۳- Houtum Schindler رایزن نظامی سفارت انگلیس

۴- James Archibald Douglas رایزن نظامی سفارت انگلیس

از سال ۱۹۰۳ تا سال ۱۹۰۷.

جورج پرسی چرچیل سپس به شرح مختصری در باره نحوه اعطای القاب و مفهوم آن می‌پردازد: «القاب که به وسیله شاه اعطا می‌شود معمولاً از دو جزء به صورت مضاف و مضاف‌الیه تشکیل شده است مانند مشیرالدوله یا اعتمادالدوله. تا همین اواخر شمار افرادی که صاحب لقب بودند بسیار اندک بود ولی اینک عدد آنان سر به صدها نفر می‌زند و القابی که در گذشته تنها به شاهزادگان و وزرا و افراد سرشناس اعطاء می‌گردید در حال حاضر گنره بی‌بذل و بخشش می‌شود، تا جایی که افراد نانچیب و بی‌اصل و نسب دارای القاب دهن پرکن شده‌اند. از سوی دیگر گاه شنیده می‌شود که دو یا چند نفر در آن واحد صاحب لقب مشابهی هستند. بعضی القاب مانند حسام‌السلطنه، رکن‌الدوله، مخبرالدوله و جز آن به شکل موروثی از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است و القابی چون حاجب‌الدوله، صاحب‌جمع، سپهسالار و غیره رابطه مستقیم با مشاغل و مناصب افراد دارد.»

از جمله اقدامات دیگر کارگزاران دولت انگلیس در ایران جمع‌آوری اطلاعات در باره اقوام مختلف و همچنین تهیه و ترسیم شجره‌نامه خانوادها و نسل‌های منشعب از طایفه و خاندان قاجاریه بوده است. چرچیل در مورد مشکلات موجود در راه انجام این کار بزرگ می‌نویسد:

«شجره خانواده محمد علی دولتشاه که به اهتمام هاسینت لوئی رابینو دی بورگوماله^۱ تهیه شده حاکی از این حقیقت است که تدوین شجره نامه کامل خاندان قاجاریه چه کار عظیم و طاقت‌فرسایی خواهد بود»

* * * *

از آنجا که اطلاعات موجود در این مجموعه در زمان خود کاملاً جنبه سری داشته و تنها به خاطر مطالعه «افراد خودی» تهیه شده است، برای آن دسته از استفاده‌کنندگان که با زبان فارسی آشنایی داشته‌اند فهرستی از القاب ایرانی ضمیمه شده و در مقابل هر لقب و عنوان چگونگی تلفظ و همچنین معنی و مفهوم آن درج گردیده است تا آنان بدون مراجعه به افراد بومی قادر

۱ - Hyacinth Louis Rabino di Borgomale کارمند کنسولگری

انگلیس در کرمانشاه در سال ۱۹۰۳، کفیل نهایت کنسولگری رشت در سال

۱۹۰۶ و نایب کنسولگری رشت از سال ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۲.

به درك معانی القاب و عناوین باشند. ۶

در پایان یادآور می‌شوم که چون مطالب گردآوری شده درباره شخصیت‌ها و گزیدگان ایرانی که در این کتاب از آنان اسم برده شده به وسیله افراد مختلف و در زمانهای متفاوت تدوین یافته است بنابراین متن اصلی اسناد از انشای واحد و یکدست برخوردار نبوده و همچنین بعضی از آنها به شیوه زمان حال و بعضی دیگر به صورت زمان گذشته نگارش یافته‌اند. رعایت این نکات در ترجمه این مجموعه از اسناد را مدیون رفیق همیشه همراهم محمد قاضی هستم که دوبار زحمت ویراستاری کتاب را به عهده گرفت و شرمندهام کرد.

غلامحسین میرزا صالح

فرهنگ رجال قاجار

آجودان حضور، علی بیگ

متولد در حدود ۱۸۸۰. علی بیگ، آجودان و «مترجم حضور» دربار مظفرالدین شاه به زبان فرانسه صحبت می‌کند و کمی هم انگلیسی می‌داند. وی در قسطنطنیه تحصیل کرده است.

آصف‌الدوله، حاج غلام رضاخان

متولد در حدود ۱۸۳۴. پسر ارشد حسین خان شهاب‌الملک - نظام‌الدوله (متوفی به سال ۱۸۷۵). مرحوم حسین خان شهاب‌الملک در سال ۱۸۶۶ ریاست قشون خراسان را به‌عهده داشت و از سال ۱۸۶۹ تا ۱۸۷۲ حاکم کرمان بود. وی در سال ۱۸۷۳ جانشین سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه والی خراسان شد. حاج غلام‌رضا خان از سال ۱۸۹۳ که پسرعمویش، یعنی ایلخانی طایفه شاهسون به‌علت ابتلا به بیماری و با درگذشت، ریاست آن طایفه را به‌عهده دارد و از همان زمان فرماندهی یک‌هزار نفر از سواران غیرمنظم شاهسون را نیز که در خدمت حکومت مرکزی هستند به دست گرفته است. وی در سال ۱۸۷۴ ملقب به «شهاب‌الملک»

گردید. غلام رضا خان از سال ۱۸۷۸ تا ۱۸۷۹ حاکم کردستان و مازندران و کرمان و از سال ۱۸۹۵ تا آوریل ۱۸۹۷ حاکم عربستان و خراسان بود. وی به هنگام حکومت در خراسان ملقب به «آصف الدوله» گردید و لقب «شهاب الملک» به پسرش اعطاء شد. غلام رضا خان آصف الدوله در نخستین سفر مظفرالدین شاه به اروپا (۱۹۰۰) حاکم تهران بود و در سال ۱۹۰۴ به حکومت فارس و خراسان منصوب شد. وی که می کوشید خود را یک مسلمان متعصب نشان بدهد تا فوریه ۱۹۰۷ حاکم خراسان بود تا آن که به اتهام فروش اتباع ایرانی به ترکمن ها به دستور مجلس ملی از کار برکنار گردید. حاج غلام رضا خان آصف الدوله در بیست و ششم اکتبر ۱۹۰۷ به وزارت داخله منصوب شد و تا پایان سال مذکور عهده دار این سمت بود.

آصف السلطنه، محمد ولی خان

متولد در حدود ۱۸۷۰. پسر مرحوم مهدی خان آصف السلطنه. مهدی خان در سال ۱۸۸۵ به سمت فراش باشی مظفرالدین میرزا ولیعهد منصوب و از سال ۱۸۹۱ با همین سمت در دستگاه محمدعلی میرزا پسر ولیعهد مشغول کار شد. وی در سال ۱۸۹۳ ملقب به «آصف السلطنه» گردید. محمد ولی خان در سال ۱۸۹۸ به سمت «صاحب جمع کل دواب دیوانی» منصوب شد و ملقب به «امیر تومان» گردید. وی پس از مرگ پدرش، در زمان ولیعهدی محمدعلی میرزا، لقب پدر را به ارث برد. محمد ولی خان آصف السلطنه که با یکی از دختران مظفرالدین شاه ازدواج کرده است از حمایت و اعتماد کامل شاه برخوردار است.

آصف دیوان، یوسف خان

مستوفی و وزیر کردستان در سال ۱۹۰۴ یعنی زمانی که ابوالقاسم خان

ناصرالملک حاکم کردستان بود (۱۹۰۰ - ۱۹۰۵).

آقا بالاخان - نگاه کنید به: سردار افخم

ابتهاج الملک

متولد در حدود ۱۸۶۰. ابتهاج الملک پیش از مدیریت بلژیکیها سالها زیر نظر فتح الله اکبر سردار منصور مسئولیت اداره گمرک انزلی را به عهده داشت. وی در حال حاضر مباحث سردار منصور در تهران است. ابتهاج الملک کمی انگلیسی می‌داند.

ابوطالب زنجانی، سید

متولد در سال ۱۸۴۰ - در خمسه. ابوطالب زنجانی از جمله روحانیون منورالفکر ایرانی است که به مسایل سیاسی، به ویژه موضوعات مربوط به کشورش بسیار علاقمند است. وی مشتاق شرکت در جلسات متشکل از افراد اروپایی است؛ در این نشستها او بی‌پرده درباره مسایل سیاسی ایران با اروپاییان به گفتگو می‌پردازد. ابوطالب زنجانی با اخذ وام از دولت روس مخالف بود. پس از درگذشت یکی از مجتهدین عالی مقام به نام سید علی اکبر تفرشی در سال ۱۹۰۴ وی اقدام به تأسیس یک محکمه شرعی تحت عنوان «مجلس مرافعه شهر» کرد. ابوطالب زنجانی در حال حاضر یکی از مجتهدین بلند پایه تهران محسوب می‌شود. چنین به نظر می‌رسد که وی مأمور خفیه سلطان عثمانی و از طرفداران تبلیغ «پان‌اسلامی» است که اعلیحضرت سلطان عثمانی رهبری آن را دارد. سید ابوطالب نسبت به اختلافات موجود بین «سنی» و «شیعه» تعصبی از خود نشان نمی‌دهد و حتی کوشیده است که بین شیعیان و سنیان ساکن مکه و سایر سرزمینهای عربی آشتی و اتحاد برقرار سازد. وی درباره تاریخ اروپا اطلاعات جامعی دارد.

اتابك اعظم - امين السلطان، ميرزا علي اصغر خان

متولد در ژانویه ۱۸۵۸. صاحب نشان «شوالیه حمام». پسر آقا ابراهیم امین السلطان. آقا ابراهیم نخست از جمله غلام بچه‌هایی بود که در دستگاه سلیمان خان، برادر مهدعلیا مادر ناصرالدین شاه، خدمت می‌کرد و سپس به مشاغل مانند «آبدارباشی» گمارده شد. وی با ابراز لیاقت مورد توجه کارگزاران حکومتی قرار گرفت و در سال ۱۸۶۹ ملقب به «امین السلطان» گردید. آقا ابراهیم در ماه اوت ۱۸۸۳ دارفانی را بدرود گفت. میرزا علی اصغر خان که نخست عنوان صاحب جمع داشت در سال ۱۸۸۲ ملقب به «امین الدوله» شد و پس از مرگ پدرش لقب و مشاغل وی را به ارث برد. وی در آن زمان ریاست امور مربوط به بیوتات سلطنتی و ضرابخانه و گمرک و خزانه و همچنین وزارت دربار را به عهده داشت. میرزا علی اصغر خان در سال ۱۸۸۵ به مقام وزیر اعظم و در سال ۱۸۸۸ به سمت صدراعظم منصوب شد. اتابك اعظم در سالهای ۱۸۷۳، ۱۸۷۸ و ۱۸۸۹ در معیت ناصرالدین شاه به اروپا رفت و در بازگشت به مرور قدرت و سمت‌های خود را از دست داد. وی پس از مرگ ناصرالدین شاه در اول ماه مه ۱۸۹۶ با جدیت و قدرت بر ناآرامی‌هایی که پس از تاج‌گذاری شاه جدید انتظار آن می‌رفت فایق آمد. مظفرالدین شاه در اوایل ژوئن ۱۸۹۶ از تبریز وارد تهران شد و پس از شش ماه اقدام به برکناری و تبعید وی به قم نمود (۲۴ نوامبر ۱۸۹۶). اتابك تقریباً دو سال در قم به سربرد و در ژوئیه ۱۸۹۸ به تهران بازگشت. وی در دهم اوت همان سال مجدداً به مقام صدراعظمی منصوب شد و در بیست و ششم نوامبر ۱۹۰۰ به دریافت لقب قدیمی «اتابك اعظم» نایل آمد. او تا چهاردهم سپتامبر ۱۹۰۳ که وادار به استعفا شد و عازم سفر به دور دنیا گردید در این مقام بود. اعطای نخستین وام روسیه به ایران به مبلغ دو میلیون و دویست هزار پوند در دسامبر ۱۸۹۹ و دومین وام به مبلغ یک میلیون پوند در بهار ۱۹۰۲ به اهتمام اتابك اعظم به انجام رسید و همچنین در همین سال يك عهدنامه بازرگانی بر اساس عهدنامه ترکمانچای به منظور جایگزین کردن عوارض

ویژه بجای پنج درصد قدیمی، با روسیه منعقد کرد و چند ماه بعد نیز اقدام به عقد عهدنامه‌ای مشابه با بریتانیای کبیر نمود. اتابک اعظم در دوران آخرین زمامداری خویش به حامی دو آتشه سیاست روسیه در ایران معروف شده بود، درحالی که او تنها با وزیرمختار روسیه در ایران روابط نزدیک داشت، یعنی همان کسی که کوچکترین اقدامی برای جلوگیری از سقوط اتابک انجام نداد. وی در طول مسافرت به دوردنیا از ژاپن، چین، ایالات متحده و اکثر کشورهای اروپایی دیدن کرد. می‌گفتند در نتیجه این سفر، عقاید گذشته‌اش راجع به روسیه تعدیل یافته بود. اتابک اعظم در بیست و هشتم آوریل ۱۹۰۷ وارد تهران شد و در اول ماه مه به سمت رئیس شورای دولت و وزیر داخله منصوب گردید. وی درسی و یکم اوت به دست یکی از اعضای «انجمنها» یا جوامع سیاسی تهران ترور شد و به این صورت فعالیت اجتماعی تنها دولتمرد واقعی ایران خاتمه یافت.

اتابک اعظم از خانم اعظم همسر خود صاحب چهار پسر و پنج دختر شد. نام پسران وی عبارت است از: میرزا عبدالله خان، میرزا احمدخان، محمدابراهیم خان و محسن خان. اسامی دختران اتابک و همسران آنان به شرح زیر است:

قدس اعظم همسر محمد باقرخان شجاع السلطنه

فخر اعظم همسر حاج اسکندرخان حضور

نوش آفرین خانم اعظم السلطنه همسر دوست علی خان اعتصام السلطنه

افتخار اعظم همسر اکبرمسعود صارم الدوله

محترم خانم که در نوجوانی به علت ابتلاء به بیماری دیفتری درگذشت

تکمله:

میرزا علی اصغرخان در اوایل نوامبر ۱۹۰۳ وارد پکن گردید و با سرای ساتو^۲ مذاکراتی انجام داد، سپس عازم سانفرانسیسکو و اروپا شد و در فوریه

سال ۱۹۰۴ به قصد زیارت به مکه رفت.

اتابك اعظم در توکیو با سر سی. مکدونالد^۳ و آقای گریسکوم^۴ وزیرمختار ایالات متحده که سابقاً مأمور تهران بود به مذاکرات سیاسی پرداخت. اتابك به آنان می‌گوید: شاه از وی خواسته بود یا با اخذ بیست میلیون پوند وام با شرایط خفت‌بار از روسیه موافقت نماید، یا از کار کناره‌گیری کند؛ علاوه بر این شاه مایل بود امتیاز کشیدن راه آهن از ماورای خزر به سیستان و چاه‌بهار را نیز به روسها واگذارد. میرزا علی اصغر خسان در پایان می‌افزاید: ترجیح می‌دهد مجری سیاستهای دولت بریتانیای کبیر در ایران باشد.

سر مکدونالد پس از کسب اجازه از مقامات مربوطه به اتابك اعظم متذکر می‌شود که دولت اعلیحضرت پادشاه انگلیس او را دوست صمیمی خود می‌داند و آماده همکاری برای گسترش منافع انگلیس در ایران است.

امین السلطان در ماه مه ۱۹۰۴ به قسطنطنیه می‌رود و با سر او کانر^۵ به گفتگو می‌نشیند. امین السلطان خطاب به او کانر یاد آور می‌شود که تنها راه نجات ایران انجام اصلاحات اساسی است و آن هم ممکن نخواهد بود مگر از طریق گرفتن مالیاتهای سنگین از مردم و پایان بخشیدن به نفوذ زهر آگین ملاها در امور. وی همچنین متذکر می‌شود که طی سفر به ژاپن، آمریکا و اروپا اطلاعات وسیعی کسب کرده و در صورت بازگشت به مسند قدرت مصمم است پاره‌ای از ضوابط و مقررات مرسوم در آن کشورها را در ایران پیاده کند.

امین السلطان در گفتگوهای خود با لرد لنزدان^۶ که به طور خصوصی در شانزدهم ژوئن ۱۹۰۵ انجام شد می‌خواست بداند در صورت بسازگشت به قدرت دولت بریتانیای کبیر از وی حمایت خواهد کرد یا نه. لرد لنزدان به اتابك می‌گوید قادر به درك مشکلاتی که وی به هنگام زمامداری با آن روبرو بوده است می‌باشد و به هیچوجه او را مسئول خصوصتهای جاری با انگلیسیها نمی‌داند.

3- Sir C. Macdonald

4- Mr. Griscom

5- Sir O' Conor

6- Lord Lansdowne

اجلال الدوله

لقب پیشین حسین قلی خان ساعدالسلطنه پسر عبدالله خان سردار اکرم.

اجلال السلطنه، حسن خان

پسر صدرالدوله اصفهانی و برادر معتمدخان و مؤتمن حضور دوتن از «عمله خلوت» دربار مظفرالدین شاه. حسن خان اجلال السلطنه در سال ۱۸۹۸ به «وزارت کل ذخایر عسکریه» و در سال ۱۹۰۳ به حکومت شاهرود منصوب شد.

اجلال الملک

متولد ۱۸۶۲. پسر رفیع آقای نظام العلماء تبریزی و برادرزاده میرزا اسدالله خان ناظم الدوله. اجلال الملک در زمانی که میرزا اسدالله خان ناظم الدوله حاکم فارس بود نیابت وی را به عهده داشت.

اجلال الممالک، محتاج علی خان

پسر عبدالله خان سردار اکرم.

احتساب الملک، محمد تقی خان

پسر مرحوم عبدالعلی خان ادیب الملک و برادر محمد باقر خان اعتمادالسلطنه. محمد تقی خان که جزء پیشخدمتان خاصه دربار ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه بود، در سال ۱۸۹۹ به حکومت گلپایگان، خوانسار و توابع منصوب شد.

احتشام الدوله، غلام رضا خان

متولد در حدود ۱۸۷۹. پسر زین العابدین خان حسام الملک، فرزند حسین خان حسام الملک و شوهر قمر السلطنه دختر مظفرالدین شاه. غلام رضا خان قبلاً ملقب به «افتخار الملک» بود. احتشام الدوله که آدم خوش گذرانی است اکثر اوقات به اتفاق

پدرش در املاک خانوادگی خویش در همدان به سر می برد.

احتشام السلطان، میرزا عبدالکریم

لشکر نویس . میرزا عبدالکریم در سال ۱۸۹۷ ملقب به «احتشام السلطان» گردید. وی سابقاً صاحب عنوان «احتشام لشکر» بود.

احتشام السلطنه، محمود خان قاجار

متولد ۱۸۶۱. پسر محمد رحیم خان علاءالدوله و برادر میرزا احمدخان علاءالدوله و عبدالله خان ناظم السلطنه. محمد رحیم خان علاءالدوله در زمان ناصرالدین شاه «وزیر دربار اعظم» بود. محمودخان در سال ۱۸۸۴ به سمت «قوللر آقاسی باشی» یارتیس غلامان شاهی منصوب شد و از سال ۱۸۸۸ تا ۱۸۹۳ عهده دار حکومت زنجان بود. وی در سال ۱۸۹۵ به سمت سرکنسول ایران در عراق تعیین گردید و تا سال ۱۸۹۷ در این مقام بود. احتشام السلطنه در سال ۱۸۹۵ به عنوان فرستاده ویژه ایران در مراسم تاج گذاری تزار نیکلای دوم^۷ (۲۶ ماه مه ۱۸۹۵) شرکت کرد. وی از سال ۱۹۰۱ تا سال ۱۹۰۶ وزیر مختار ایران در آلمان بود و از دهم سپتامبر ۱۹۰۷ ریاست مجلس ملی را به عهده داشت. احتشام السلطنه امیرتومان است و به زبانهای فرانسه و آلمانی صحبت می کند و کمی هم انگلیسی می داند.

احتشام الملک، عبدالعلی میرزا

پسر حاج فرهاد میرزا معتمدالدوله. عبدالعلی میرزا از سال ۱۸۸۲ تا سال ۱۸۹۳ که به علت اختلاف با جهان شاه خان افشار ناگزیر به ترک محل مأموریت خویش گردید حاکم خمسه بود. احتشام الملک پس از مرگ برادرش سلطان اویس میرزا معتمدالدوله در سال ۱۸۹۳ ملقب به «معتمدالدوله» شد. سلطان جنید میرزا

معمدالدوله پسر عبدالعلی میرزا احتشام‌الملک (معمدالدوله) است.

احتشام‌الممالک، علی‌میرادخان گرندی

متولد در حدود ۱۸۴۳. فرمادهٔ رژیمان شصت و هشت (کرند) و حاکم کردند در سال ۱۹۰۴. وی امیر تومان است.

احتشام‌الوزاره، میرزا علی‌اشرف خان

متولد حدود ۱۸۴۰. وی سالها در وزارت امور خارجه خدمت می‌کرد. احتشام‌الوزاره در سال ۱۸۷۳ مأمور همکاری با سر اولیور سنت جان^۸ به منظور تعیین حدود مرزی بلوچستان شد و سپس به سمت کنسول ایران در عشق‌آباد منصوب گردید. وی بار دیگر در مقام نمایندهٔ ایران مأمور تعیین حدود مرزی رودخانهٔ اترک و مرزهای بین ایران و ماورای خزر شد و در سال ۱۸۹۶ برای تعیین نواحی مرزی سیستان و بلوچستان (کوهک و کوه ملک سیاه) با سرهنگ هولدیش^۹ همکاری کرد. احتشام‌الوزاره در ۱۸۹۷ - ۹۸ کارگزار مشهد بود و در سال ۱۸۹۸ به گنبد کاووس اعزام شد و تا سال ۱۹۰۴ در آن ناحیه بود. در اواخر سال ۱۹۰۵ به عنوان مأمور مرزی عازم سیستان شد تا گزارش لازم در مورد خطوط مرزی تعیین شده توسط هیئت سر هنری مک ماهون^{۱۰} را تهیه نماید، لیکن از قبول این مأموریت سر باز زد و در اوایل سال ۱۹۰۶ به تهران بازگشت.

احتشام دفتر، میرزا غلامحسین خان

پسر میرزا عبدالغنی. میرزا غلامحسین خان احتشام دفتر در سال ۱۸۹۹ به سمت سررشته‌دار و مسئول امور دفتری در وزارت وظایف منصوب شد.

8- Sir Oliver St. John

9- Colonel Holdich

10- Henry Mac Mehon

احتشام نظام، حاجی میرزا عباس علی خان

عباس علی خان در سال ۱۸۷۷ به عنوان «پیشخدمت خاصه» و «رئیس خلوت» در خدمت کامران میرزا نایب السلطنه بود و چند سال بعد (۱۸۸۶) به مقام «پیشخدمت باشی» منصوب شد.

احمد بهبهانی، آقاسید

متولد در حدود ۱۸۴۵. پسر سید عبدالله بهبهانی. از علمای درجه اول محسوب نمی شود و فاقد مرجعیت است، ولی به مسائل سیاسی کشورش علاقه شدیدی نشان می دهد و بی پروا از حکومت و دولتمردان آن انتقاد می کند. سید احمد بهبهانی نسبت به اروپائیان عقاید متفاوتی دارد. وی در ماه مارس ۱۹۰۴ سفیر عثمانی و وزیر مختار انگلیس را به مجلس «روضه خوانی» خود دعوت کرد.

احیاء الملک، دکتر شیخ محمدخان

پسر حاج میرزا نقی صنیع الممالک. دکتر شیخ محمدخان تحصیل کرده فرانسه است. وی پس از اتمام تحصیلات خود در رشته چشم پزشکی در سال ۱۸۸۹ به ایران بازگشت و به علت موفقیت در معالجه بواسیر ناصرالدین شاه جزء «اطباء خاصه» شاه قلمداد گردید. دکتر احیاء الملک پس از مرگ ناصرالدین شاه به خدمت میرزا علی اصغر خان امین السلطان در آمد و به دنبال ترور امین السلطان نیز پزشک مخصوص جعفر قلی خان بهختیاری شده است.

ادیب الدوله، محمدحسن خان

متولد در ۱۸۷۳. پسر محمد حسین خان ادیب الدوله. ادیب الدوله پس از اتمام تحصیلات خود در رشته تویخانه در کالج سلطنتی دارالفنون، در همان کالج به تدریس پرداخت.

ادیب‌السلطان (مسیو شاپشال^{۱۱})

ادیب‌السلطان تبعه روس و اهل کریمه است که اصل و نسبت تاتار دارد. او به زبانهای روسی، فرانسوی و ترکی صحبت می‌کند و به زبان فارسی بسیار روان حرف می‌زند. وی در سال ۱۹۰۰ به عنوان معلم زبان روسی وارد دستگاه محمد علی میرزا ولیعهد در تبریز شد. ادیب‌السلطان که همیشه از ملتزمین شاهزاده بود در سالهای ۱۹۰۱ و ۱۹۰۴ همراه وی به تهران سفر کرد. او همیشه لباس ایرانی می‌پوشید و آزادانه وارد مساجد می‌شد. موافقت روسیه با پرداخت وام به ولیعهد در سال ۱۹۰۳ با سعی و اهتمام ادیب‌السلطان انجام گرفت. سر آرتور هاردینگ^{۱۲} در نامه کاملاً محرمانه مورخ دهم ژوئن ۱۹۰۳ می‌نویسد «مسیو نوز^{۱۳} محرمانه به من گفت که ولیعهد به علت مخالفت مسیو پریم^{۱۴} با پرداخت وام به وی، بدون ثبت و ضبط در حسابهای اداره گمرک، قصد دارد علیه عوارض گمرکی و بلژیکیها تحریکاتی به راه اندازد. نوز معتقد است که مسیو شاپشال معلم روسی، در تحریک ولیعهد و تهیه مقدمات این امر نقش دارد. توجه آن عالیجاه را به این نکته جلب می‌کنم که نشریه «کول نیچه زایتونگ»^{۱۵} چند ماه پیش نوشت که این مرد بدون تردید جاسوس روسها است. من می‌دانم که شاپشال صرفاً به صورت یک ماجراجو به تبریز آمده و هیچگونه سفارشنامه‌ای از دولت خود به همراه ندارد و تنها توانسته است در مقام معلم زبانهای خارجی خود را در دل ولیعهد جا کند. شاپشال که به گفته خود یکی از یهودیان عضو جامعه متعصب کارائیت^{۱۶} است در آغاز حتی سوءظن سر کنسول روس را برانگیخته بود، تاجائی که شاه از ولیعهد خواسته است که شرش را کم کند. شنیدم شاپشال سرگرم قبولاندن این مطلب به پوختونف^{۱۷} است که می‌تواند خدمات مفیدی

11-Monsieur Chapchal

12-Sir Arthur Harding

13- Monsieur Nous

14- Monsieur Priem

15- Kolnisch Zeitung

16- Karaite یهودیان پیرو «انان بن داود».

17- Pokhitonov

برای روسیه انجام دهد . با این حال مسیو نوز همچنان اعتقاد دارد شاپشال آدم مفسد بی همه چیزی است که تنها به فکر خودش می باشد و قابل خرید برای هر کسی که بهایش را بدهد هست».

ادیب السلطنه، میرزا حسین خان

پسر مرحوم میرزا حسن خان ادیب السلطنه . میرزا حسین خان کارمند وزارت امور خارجه است و ریاست اداره دول غیر همجوار را به عهده دارد.

ادیب السلطنه، میرزا سلیمان خان

پسر مرحوم عبدالحسین خان ناصر السلطنه (فخر الملک) . عبدالحسین خان و فخر الملک در سفری که به همراه امیر دوست محمد خان معیر الممالک و محمد ابراهیم خان معاون الدوله کاشی به اروپا رفت با یک زن انگلیسی ازدواج نمود و در سال ۱۸۹۱ با همسر خود به ایران بازگشت. میرزا سلیمان خان ادیب السلطنه با افسر السلطنه دختر مرحوم یحیی خان مشیر الدوله و شاهزاده عزت الدوله ازدواج کرده است.

ادیب الممالک، میرزا صادق

سر دبیر روزنامه «ادب» که در تهران منتشر می شود. نخستین شماره این روزنامه در نوزدهم اکتبر ۱۹۰۳ نشر یافت.

ارشاد الدوله، علی خان

متولد در حدود ۱۸۷۷ . علی خان نخست در کشیک خانه و گارد سلطنتی ناصرالدین شاه خدمت می کرد. وی اختر الدوله دختر ناصرالدین شاه را که قبلاً زن عزیز السلطان بود به عقد خود در آورده است . علی خان که در سال ۱۹۰۶ ملقب به «ارشاد الدوله» گردید در آغاز جنبش ملی از آزادی خواهان حمایت می کرد و ریاست

«انجمن مرکزی تهران» را به عهده داشت، لیکن مدتی بعد به دارودسته محمدعلی شاه پیوست. وی در حال حاضر از فدائیان شاه محسوب می‌شود.

ارفع الدوله، پرنس میرزا رضاخان

متولد در حدود ۱۸۵۷. پسر میرزا شیخ حسن تبریزی. میرزا رضاخان نخست به عنوان مترجم به خدمت سرکنسولگری ایران در تفلیس درآمد و سپس با همین سمت به عنوان عضو هیئت ایرانی و مأمور تعیین حدود مرزی ایران و افغانستان مأمور آن منطقه شد. ارفع الدوله پس از مراجعت به تهران به سمت دبیر اول سفارت ایران در سنت پترزبورغ منصوب گردید و در سال ۱۸۸۹ در معیت ناصرالدین شاه به اروپا رفت. وی پس از بازگشت به سمت کنسول ایران در تفلیس منصوب شد و در سال ۱۸۹۵ به مقام وزیر مختار ایران در سنت پترزبورغ ارتقاء یافت و در همین مقام کوشید تا مذاکرات میرزا علی اصغرخان امین السلطان با دولت روس (در سال ۱۸۹۹) به منظور اخذ دو میلیون و دویست هزار پوند وام از آن دولت، با موفقیت به انجام برسد. ارفع الدوله در سالهای ۱۹۰۰، ۱۹۰۲ و ۱۹۰۵ همراه شاه به اروپا رفت. او در سال ۱۹۰۰ به سمت سفیر ایران در قسطنطنیه منصوب شد و موفق به دریافت عنوان «پرنس» و «امیرنویان» گردید. ارفع الدوله در ماه اوت ۱۹۰۴ به تهران بازگشت و سپس برای انجام یک مأموریت ویژه و تقدیم هدایا و نشانهای اهدایی از طرف مظفرالدین شاه به اعلیحضرت امپراطور و خاندان سلطنتی روسیه عازم سنت پترزبورغ شد. او پس از انجام مأموریت محوله به محل خدمت فعلی خویش در قسطنطنیه بازگشت. ارفع الدوله که به زبان فرانسه صحبت می‌کند مردی است شاعر و ادیب. وی در سال ۱۹۰۲ به نمایندگی از طرف مظفرالدین شاه جهت شرکت در مراسم تاج گذاری آلفونس سیزدهم^{۱۸} پادشاه شانزده ساله اسپانیا به آن کشور رفت.

ارفع السلطنه، میرزا حسن خان

متولد در حدود ۱۸۸۰. پسر میرزا رضاخان ارفع الدوله. میرزا حسن خان در سال ۱۸۹۸ به سمت دبیر دوم سفارت ایران در سنت پترزبورغ منصوب شد.

اسدالسلطان، عبدالحسین میرزا

پسر هشتم مرحوم محمد تقی میرزا رکن الدوله پسر چهارم محمد شاه.

اعتبار السلطنه، محمد اسماعیل خان

پسر سردار ابوالحسن خان و برادرزاده حسن علی شاه معروف به آقاخان داماد فتحعلی شاه (همسر سروجهان خانم دختر بیست و سوم فتحعلی شاه). محمد اسماعیل خان پس از ازدواج با دختر بزرگ علی قلی خان مخبر الدوله از اوصاحب چند دختر و پسر شد که از جمله آنان می توان به مخبر همایون اشاره کرد. اعتبار السلطنه بیشتر اوقات در هندوستان است و گهگاه برای سرکشی به املاک خود در محلات به ایران می آید.

اعتصام السلطنه، دوست علی خان

متولد در ۱۸۷۶. پسر دوست محمد خان معیر الممالک. دوست علی خان اعتصام السلطنه با نوش آفرین خانم ملقب به اعظم السلطنه دختر میرزا علی اصغر خان امین السلطان ازدواج کرده است.

اعتصام الملک، میرزا محمد باقر خان

متولد حدود ۱۸۲۸. پسر میرزا محمدعلی و برادر میرزا محمود خان مشاور الملک. میرزا محمد باقر خان در سال ۱۸۴۹ مسئول صدور تذکره در قائن بود و در سال ۱۸۵۴ به سمت «منشی پاشی» میرزا فضل الله وزیر نظام برادر آقاخان نوری

منصوب شد، میرزا محمدباقرخان پس از عزل میرزا فضل‌الله وزیر نظام به دستگاه محمودخان قراگزلو ناصرالملک پیوست و منشیگری او را به‌عهده گرفت و در سال ۱۸۶۳ همراه وی به انگلستان رفت. وی پس از یک سال به ایران بازگشت و قبل از تصدی امور خارجه ایران، چند سالی هم نیابت سفارت ایران در لندن را به‌عهده داشت. میرزا محمدباقرخان اعتصام‌الملک در سال ۱۸۹۸ وفات یافت.

اعتصام‌الملک، میرزا یوسف‌خان

پسر مرحوم میرزا ابراهیم‌خان اعتصام‌الملک. میرزا یوسف‌خان که قبلاً ملقب به «اعتصام دفتر» بود بعد از مرگ پدرش صاحب لقب «اعتصام‌الملک» گردید. وی در حال حاضر (۱۹۰۷) نماینده مجلس است.

اعتضادالدوله، عباس‌میرزا

متولد در حدود ۱۸۶۲. پسر محمد مهدی‌خان اعتضادالدوله شوهر فخرالملوک دختر ناصرالدین شاه از گلین خانم (اولین همسر عقدی شاه). محمد مهدی‌خان اعتضادالدوله که در دربار ناصرالدین شاه سمت «کشیکچی باشی» را داشت در سال ۱۸۸۹ درگذشت. وی از سال ۱۸۸۸ حاکم قم و ساوه و کاشان بود. عباس‌میرزا پس از مرگ پدرش به حکومت قم منصوب گردید. نام پسر ارشد محمد مهدی‌خان، محمد میرزا است.

اعتضادالسلطان، ابراهیم‌میرزا

پسر شاه‌زاده عبدالله میرزا حشمت‌الدوله. ابراهیم میرزا در اواخر سال ۱۸۹۶ حاکم بروجرد، لرستان و کمره بود. وی در سال ۱۸۹۶ ملقب به «اعتضادالسلطان» گردید.

اعتضاد السلطنه، حسین علی میرزا

متولد در ۱۸۹۲. پسر ارشد محمد علی میرزا ولیعهد که اگر مادرش شاهزاده می بود می بایست به مقام ولیعهدی منصوب شود. آقای شاپشال معلم روسی ولیعهد در سال ۱۹۰۳ می گفت که اعتضاد السلطنه به مقام ولیعهدی نخواهد رسید، بلکه برادر کوچکترش یعنی سلطان احمد میرزا که مادرش (ملکه جهان دختر کامران میرزا نایب السلطنه) شاهزاده است ولیعهد خواهد شد. اعتضاد السلطنه که سخت مورد توجه و علاقه شاه است در تهران بسر می برد و همبازی کوچکترین پسر مظفرالدین شاه، یعنی ناصرالدین میرزا است. مادر اعتضاد السلطنه نیز در تهران و در اندرون اقامت دارد. اعتضاد السلطنه در سال ۱۹۰۵ در معیت شاه به اروپا رفت.

اعتضاد حضور، میرزا عبدالله خان

پسر مرحوم آقا علی امین حضور. پیشخدمت خاصه دربار مظفرالدین شاه.

اعتضاد خاقان

پسر پنجم مظفرالدین شاه.

اعتضاد خلوت، نورالله خان

پسر مرحوم آقا علی امین حضور. پیشخدمت خاصه دربار مظفرالدین شاه.

اعتلاءالدوله، میرزا حسین خان

کارمند وزارت امور خارجه. میرزا حسین خان يك بار به عنوان وابسته مأمور سفارت ایران در لندن شد. وی در سال ۱۹۰۴ به سمت کارگزار محمره منصوب گردید. سفارت روسیه در سال ۱۹۰۵ سعی بسیار مبذول داشت تا موافقت مقامات ایرانی را برای صدور حکم انتقال اعتلاءالدوله از جنوب ایران به دست آورد. میرزا حسین خان اعتلاء

الدوله در سال ۱۹۰۷ به کرمان منتقل شد.

اعتلاءالملک، میرزا نصرالله خان

منشی و «احکام‌نگار» وزارت امور خارجه . میرزا نصرالله خان در سال ۱۸۹۹ ملقب به «اعتلاءالملک» گردید.

اعتمادالاسلام، شیخ محمدتقی کشمیری

وی که تحت‌الحمایه دولت انگلیس است از رعایای راجه کشمیر محسوب می‌شود. شیخ محمدتقی اعتمادالاسلام مدت کوتاهی مدرس حقوق اسلام در مدرسه سیاسی تهران بود.

اعتمادالتولیه، میرزا شفیع

خادم پیشین آستان قدس امام رضا. میرزا شفیع اعتمادالتولیه پس از سالها خدمت به سمت «وزیر آستانه» منصوب شد. وی در ماه آوریل ۱۸۹۸ درگذشت.

اعتمادالدوله، عیسی خان

پسر امیر قاسم خان و برادر ناتنی ملک جهان خانم مهدعلیا مادر ناصرالدین شاه مرحوم. عیسی خان در اوایل سلطنت ناصرالدین شاه به حکومت گیلان منصوب شد و در سال ۱۸۵۸ به دستور شاه ریاست «مصلحت‌خانه» را به عهده گرفت. وی سپس به حکومت یزد گمارده شد. عیسی خان اعتمادالدوله که در سال ۱۸۶۲ دار فانی را وداع گفت پدر مهدی قلی خان مجدالدوله و جعفر قلی خان معین السلطان است.

اعتمادالسلطان، ابوالقاسم خان

«قهوه‌چی باشی» دربار مظفرالدین شاه.

اعتماد السلطنه، محمدباقر خان

متولد در ۱۸۵۸. پسر عبدالعلی خان ادیب‌الملک و برادرزاده محمدحسن خان اعتماد السلطنه. نام پسر دیگر عبدالعلی خان ادیب‌الملک، تقی‌خان احتساب‌الملک است. محمدباقر خان پس از فوت پدرش در اکتبر ۱۸۸۵ ملقب به «ادیب‌الملک» شد و پس از درگذشت عمویش (محمدحسن خان اعتماد السلطنه) در ماه آوریل ۱۸۹۶ لقب وی را به ارث برد. محمدباقر خان و عبدالعلی خان هر دو از غلام‌بچه‌های دربار ناصرالدین شاه بودند که بعدها به سمت «پیشخدمت مخصوص» شاه منصوب شدند. محمدباقر خان در سفر سوم ناصرالدین شاه به اروپا از جمله ملتزمین رکاب بود. وی در سال ۱۸۹۱ به نیابت «اداره باغات و عمارات دولتی» و در سال ۱۸۹۶ به وزارت «انطباعات و دارالتألیف» منصوب گردید. محمدباقر خان اعتماد السلطنه در ژوئیه ۱۹۰۴ به ریاست نظمیة تهران گمارده شد.

محمدحسن خان اعتماد السلطنه پسر حاج علی خان حاجب الدوله (عموی محمد باقر خان) در زمانی که حسن علی خان گروسی امیر نظام وزیر مختار ایران در فرانسه بود به سمت وابسته نظامی ایران تعیین و در سال ۱۸۶۳ به پاریس رفت و چهار سال بعد به ایران بازگشت. وی نخست به عنوان «پیشخدمت خاصه» و «مترجم حضور» ناصرالدین شاه مشغول به کار شد و سپس در سال ۱۸۷۱ به سمت رئیس کل «انطباعات و دارالتألیف و دارالترجمه» منصوب گردید. محمدحسن خان اعتماد السلطنه در سفرهای ناصرالدین شاه به اروپا از جمله ملتزمین رکاب اعلیحضرت بود. وی تقریباً یک ماه پیش از ترور ناصرالدین شاه (اول ماه مه ۱۸۹۶) به مرض سکت درگذشت. عذرا خانم دختر محمدحسن خان اعتماد السلطنه همسر حاج حسین خان عمیدالملک بود. این دختر در زمان حیات محمدحسن خان یعنی در سال ۱۸۸۲ دارفانی را وداع گفت. عزت‌ملک اشرف السلطنه، همسر مرحوم محمدحسن خان اعتماد السلطنه دختر امام‌قلی میرزا عمادالدوله است.

اعتماد السلطنه، محمد حسن خان - نگاه کنید به: اعتماد السلطنه، محمد باقر خان

اعتماد العلماء، میرزا عبدالحمید

ملای اهل آذربایجان. میرزا عبدالحمید چندی پیش هم-راه حاجی میرزا محمد مجتهد قزوینی به کربلا رفت.

اعتماد حضرت، مرتضی خان

«آبدارباشی» سابق ناصرالدین شاه و آبدارباشی ولیعهد تا سال ۱۹۰۱. مرتضی خان که دایی میرزا علی اصغر خان امین السلطان است در سال ۱۸۹۰ ملقب به «اعتماد حضرت» گردید.

اعتماد حضور، میرزا سیدعلی

حسابدار قصر و موزه سلطنتی. وی سالانه در حدود هزار تومان از حکومت مواجب دریافت می کند.

اعتماد دفتر، میرزا قاسم خان

از منشیان کم اهمیت که در خدمت میرزا محمد حسین خان وزیر دفتر است.

اعتماد قاجار

از افراد طایفه قاجار که از نظر سلسله مراتب طایفه‌ای پس از ایلخانی محسوب می شود.

اعتماد نظام، عباس قلی خان

پسر اسفندیار بیک. عباس قلی خان در سال ۱۸۵۹ جهت تحصیل در فنون نظامی به فرانسه اعزام شد و در سال ۱۸۶۵ به ایران بازگشت. وی در سال ۱۸۷۹ به اتفاق

میرزا زین العابدین خان و عبدالحسین خان فخرالملک به عنوان مترجم در اداره پلیس مشغول کار شدند. عباس قلی خان بعدها به سمت «نایب کل اداره پلیس» منصوب شد. وی در سال ۱۸۸۵ اداره پلیس را ترک گفت و در مقام آجودان و مترجم به دستگاه کامران میرزا نایب السلطنه پیوست. آخرین سمت اعتماد نظام تا پیش از مرگ در سال ۱۹۰۲ «رئیس استقبال» بود. پدر بزرگ عباس قلی خان اعتماد نظام ارمنی بود.

اعدل الدوله، رضاقلی میرزا

پنجمین پسر حضرت والا محمد تقی میرزا رکن الدوله فرزند محمد شاه. حضرت والا محمد تقی میرزا در سال ۱۹۰۱ درگذشت. رضاقلی میرزا در سال ۱۸۹۷ ملقب به «اعدل الدوله» گردید.

اعزاز السلطان

پسر آقا بالاخان سردار افخم (معین نظام - وکیل الدوله).

اعظام الدوله، سلطان حسین میرزا

هفتمین پسر مرحوم محمد تقی خان رکن الدوله برادر ناصرالدین شاه. سلطان حسین میرزا اعظام الدوله برادر علی نقی میرزا رکن الدوله فعلی است.

اعظام الدوله، میرزا محمدخان

حاکم لاریجان. وی فرماندهی دو رژیم را به عهده دارد. خواهر میرزا محمد خان اعظام الدوله همسر سپهسالار و دختر سپهسالار عیال محمد علی خان پسر اعظام الدوله است.

اعظام السلطنه، میرزا غلام علی خان

پسر میرزا محمود وزیر سابق تهران. میرزا غلام علی خان نوه مرحوم نصرالله

خان خرقانی است. اعظام السلطنه که در سالهای ۱۹۰۲ و ۱۹۰۳ پیشکار ابو الفتح میرزا سالار الدوله در عربستان بود در ماه مه ۱۹۰۴ خود به حکومت آن ولایت منصوب شد. وی در سال ۱۹۰۶ به سمت رئیس پلیس تعیین گردید.

اعظم الدوله، سلطان حسین میرزا

پسر حضرت والا محمد تقی میرزا رکن الدوله. سلطان حسین میرزا در سال ۱۸۹۷ ملقب به «اعظم الدوله» گردید.

اعلم الدوله، خلیل خان

پسر میرزا عبدالباقی. خلیل خان پس از تحصیلات مقدماتی به پاریس رفت و پس از طی دوره طبابت در سال ۱۸۹۸ به تهران بازگشت. وی نخست طبیب دربار مظفرالدین شاه بود و اینک در دستگاه شاهزاده ملک منصور میرزا شعاع السلطنه پسر شاه مرحوم مشغول خدمت است (۱۹۰۷). عبدالحمیدخان متین السلطنه برادر خلیل خان اعلم الدوله است.

افتخارالتجار، حاجی علی اصغر شیرازی

بانکدار و بازرگان. پسر مرحوم حاجی علی اکبر شیرازی که بالغ بر یکصد هزار تومان ثروت داشت. مرحوم حاجی علی اکبر و برادرش در خیابان لیدن هال^{۱۹} لندن تجارتخانه‌ای دایر کرده و تحت نام «حاجی علی اکبر شیرازی و پسران» به کار تجارت مشغولند. آنان چندین برادر هستند و یکی از ایشان به نام اعتمادالتجار سالها است که در لندن اقامت دارد. افتخارالتجار تقریباً هر سال از راه قسطنطنیه و یا از طریق بوشهر و بغداد به انگلستان می‌رود. می‌گویند بخش اعظم پولهای او در انگلستان است. پسران حاجی علی اکبر شیرازی (حسین آقا و آقارضا) از طریق بوشهر کالا به انگلستان صادر می‌کنند.

افتخار الملک - نگاه کنید به: احتشام الدوله

افخم الدوله، فریدون میرزا

پسر عبدالصمد میرزا عزالدوله ونوه محمدشاه.

افخم السلطنه، بهمن میرزا

پسر منصور السلطنه و از نوادگان فتحعلی شاه . بهمن میرزا افخم السلطنه با دختر مرحوم محمدصالح مجتهد ازدواج کرده است . دختر دیگر محمدصالح را عمادالدوله، عموی افخم السلطنه به زنی گرفت.

اقبال الدوله، محمدخان

متولد در حدود ۱۸۴۸ . پسر ارشد میرزا هاشم خان کاشی امین خلوت و برادر غلامحسین خان امین خلوت و برادرزاده فرخ خان امین الدوله . محمدخان در سال ۱۸۷۱ به سمت «تفنگ دار باشی» یا رئیس تفنگ داران منصوب شد و در سال ۱۸۸۲ ملقب به «اقبال الدوله» گردید. وی در سال ۱۸۸۸ حکومت کاشان را به دست گرفت و در سال ۱۸۹۳ به سمت «وزیر کل خالصه جات خاصه دیوانی» منصوب شد. محمدخان اقبال الدوله در سال ۱۸۹۹ عهده دار حکومت کرمانشاه گردید. وی در سال ۱۹۰۱ به کاشان تبعید شد و در سال ۱۹۰۳ به تهران بازگشت و یک سال بعد به ریاست «اداره تخشایی» یا وزارت قورخانه منصوب گردید. محمدخان اقبال الدوله برادر غلامحسین خان غفاری صاحب اختیار است.

اقبال السلطنه، رضاخان

متولد در حدود ۱۸۴۴ . پسر آقا اسماعیل «پیشخدمت باشی سلام» دربار ناصرالدین شاه و برادر علی نقی خان مشاور السلطان . رضاخان در سال ۱۸۶۴ ملقب

به «عکاس باشی» و در سال ۱۸۸۶ ملقب به «اقبال السلطنه» گردید. وی در سالهای ۱۸۷۳ و ۱۸۷۸ در معیت ناصرالدین شاه به اروپا رفت و در سال ۱۸۸۴ به سمت «وزیر قورخانه» منصوب شد. رضاخان اقبال السلطنه در اوایل سال ۱۸۹۰ دارفانی را بدرود گفت.

اقبال الملک، میرزا محمد

پسر میرزا بابای حکیم باشی و همسر درخشنده خانم دختر میرزا آقاخان نوری صدراعظم پیشین ایران. میرزا محمد در سال ۱۸۷۲ کاردار ایران در لندن بود و پس از ورود ملکم خان ناظم الدوله به لندن به تهران فراخوانده شد. وی در سال ۱۸۷۴ به مقام «مستوفی نظام» منصوب شد و در سال ۱۸۸۱ از طرف مسعود میرزا ظل السلطان به حکومت بوشهر منصوب گردید، و سپس در ۱۸۸۲ حکومت کردستان را به دست گرفت. میرزا محمد در ماه آوریل ۱۸۸۳ ملقب به «اقبال الملک» گردید. وی در ماه اوت ۱۸۸۵ از حکومت کردستان برکنار شد ولی در همین سال مجدداً به حکومت آنجا منصوب و تا سال ۱۸۹۱ بجز مدتی که حاکم یزد بود حکومت کردستان را برعهده داشت.

اقتدار الدوله، میرزا محمودخان

میرزا محمودخان اقتدار الدوله که امیرتومان (سرتیپ اول) است در سال ۱۸۹۶ حاکم ده خوارقان و اسکوی تبریز بود. وی در سال ۱۸۹۹ ملقب به «اقتدار الممالک» گردید.

اقتدار الممالک - نگاه کنید به: اقتدار الدوله

اکرم الدوله

پسر میرزا محمودخان علاءالملک.

اکرم الدوله، اسحق میرزا

پسر مرحوم امامقلی میرزا عمادالدوله (متوفی به سال ۱۸۷۶) پسر محمدعلی میرزا دولتشاه پسر ارشد فتحعلی شاه و برادر بدیع‌الملک میرزا حشمت‌السلطنه.

اکرم‌السلطنه، کاظم خان

پسر مرحوم حاجی محسن خان مشیرالدوله.

اکرم‌الملک، میرزا آقاخان

متولد در حدود ۱۸۷۰. کارمند وزارت امور خارجه. میرزا آقاخان در سال ۱۹۰۳ به سمت کارگزار کرمان و بلوچستان منصوب شد. اکرم‌الملک در سال ۱۹۰۷ به عنوان کارگزار سیستان عازم محل مأموریت خود گردید.

اکرم‌الملک، میرزا امان‌الله خان

پسر میرزا جواد خان و نوه صدیق‌الملک. میرزا امان‌الله خان در سال ۱۸۹۷ یعنی زمانی که نایب‌اول وزارت خارجه بود توسط مشیرالدوله (وزیر خارجه) ملقب به «اکرم‌الملک» گردید.

ام‌الخاقان، تاج‌الملوک

دختر میرزا تقی خان اتابک اعظم (امیر کبیر) و شاهزاده خانم عزت‌الدوله. ام‌الخاقان در سال ۱۸۶۷ بامظفر‌الدین میرزا ولیعهد ازدواج کرد و خواهر او یعنی همدم‌السلطنه در همان سال به عقد سلطان مسعود میرزا یمین‌الدوله (ظل‌السلطان) درآمد. ام‌الخاقان از ولیعهد صاحب سه فرزند به نامهای محمدعلی میرزا (شاه بعدی) احمد میرزا و عزة‌الدوله (عیال عبدالحسین میرزا فرمانفرما) گردید و همدم‌السلطنه نیز برای مسعود میرزا یک پسر (جلال‌الدوله) و سه دختر (کوکب‌السلطنه، شوکت

السلطنه، عزیزالسلطنه) به دنیا آورد. می گویند ام‌الخاقان بر آن بود تا انتقام خون پدرش را از خاندان سلطنتی بگیرد، در نتیجه مظفرالدین میرزا مدتها قبل از رسیدن به سلطنت وی را طلاق گفت. ام‌الخاقان بعدها زن میرزا علی‌خان ناصرالسلطنه شد. شوهر وی در سال ۱۹۰۵ بغتاً درگذشت.

امام جمعه تهران، حاج میرزا ابوالقاسم خان

متولد در حدود ۱۸۷۰. پسر مرحوم میرزا زین‌العابدین امام جمعه تهران که در سال ۱۹۰۴ درگذشت. سمت موروثی «امام جمعه» معمولاً به یکی از آخوندهای وابسته به دربار که در مسجد شاه به منبر می‌رود تعلق دارد. این مسجد توسط فتحعلی شاه بنا گردیده است. تصدی این مقام به خانواده امام جمعه فعلی محول شده است. آنان از سیدهای اصفهان هستند و امام جمعه کنونی هیجده سال در نجف درس دینی خوانده و به مقام اجتهاد دست یافته است. میرزا ابوالقاسم خان پس از مرگ پدرش در ژانویه ۱۹۰۴ جانشین او شد. وی تا کنون به مصر و سوریه و بیت المقدس و مکه سفر کرده است. میرزا ابوالقاسم خان امام جمعه نخست با بلقیس خانم و سپس باشکوه الدوله دختران مظفرالدین شاه ازدواج کرد.

مرحوم سید زین‌العابدین پس از وصلت با زهرا سلطان خانم دختر دوست علی‌خان معیرالممالک صاحب سه پسر و دو دختر شد که حاج میرزا ابوالقاسم خان ارشد آنان محسوب می‌شود. یکی از دختران آن مرحوم با آقا شیخ جعفر سلطان‌العلماء و دیگری با حاج میرزا احمد پسر میرزا جواد مجتهد ازدواج کرد. پس از درگذشت زهرا سلطان خانم، مرحوم امام جمعه با ضیاءالسلطنه دختر ناصرالدین شاه عروسی کرد. همسر جدید امام جمعه دو پسر و دو دختر برایش به دنیا آورد. نام پسران آن مرحوم آقاسید علی حسام‌الدین میرزا و سید جواد ضیاءالدین میرزا ظهیرالاسلام و نام دخترانش شمس‌السلطنه و ندیم‌السلطنه است.

حاج میرزا ابوالقاسم امام جمعه مرد روشن و با فرهنگی است و روابط

دوستانه‌ای با سفارت انگلیس در تهران دارد. نماینده اصلی امام جمعه یعنی نظام الاسلام نیز ظاهراً ذهن روشنی دارد و ملای تحصیل کرده‌ای است. امام جمعه تهران به فن عکاسی علاقه زیادی نشان می‌دهد.

امام جمعه شیراز، حاجی شیخ یحیی

شیخ یحیی منسوب به یکی از خانواده‌های عرب ساکن بحرین است که در زمان حکومت کریم خان زند، یعنی نیمه دوم قرن هیجدهم به ایران آمدند. امام جمعه شش فرزند دارد که مادر سومین آنان دختر بزرگ قوام‌الملک است.

امام‌قلی میرزا

متولد در حدود سال ۱۸۴۵. پسر ملک قاسم میرزا (فرزند فتحعلی شاه) که حاکم آذربایجان بود و در سال ۱۸۵۹ درگذشت. امام‌قلی میرزا انحصار کشتیرانی در دریاچه ارومیه را در اختیار دارد و از آن محل سالی یکهزار و چهارصد تومان عایدش می‌شود. او قبلاً حکومت مراغه و ارومیه و ساوجبلاغ و خوی را به عهده داشت. امام‌قلی میرزا در تابستان ۱۸۹۷ به تبریز فراخوانده شد و به سمت بیگلربیگی آن شهر منصوب گردید. وی مالک بسیاری از روستاهای مجاور دریاچه ارومیه است. امام‌قلی میرزا در دسامبر ۱۹۰۴ مجدداً حاکم ارومیه شد و در دسامبر ۱۹۰۶ به حکومت آذربایجان منصوب گردید.

امجدالدوله، ناصرقلی خان

پسر امیراصلان خان مجددوله (برادر ملک جهان خانم مهد علیا) دایی ناصرالدین شاه. ناصرقلی خان در سال ۱۸۶۹ ملقب به «عمیدالملک» و در سال ۱۸۹۵ ملقب به «امجدالدوله» گردید. وی در سالهای ۱۸۶۹، ۱۸۷۸، ۱۸۸۴ و ۱۸۹۲ حاکم خمسه بود.

امجدالملک، میرزا محمدخان

متولد در حدود ۱۸۵۷. امجدالملک پسر میرزا محسن خان معاون دیوان است. او سالی هفتصد تومان از دولت مواجب می‌گیرد و حدود ده هزار تومان ثروت دارد.

امیر اعظم - نگاه کنید به: امیر خان سردار

امیر بهادر جنگ، حسین پاشا خان

متولد در حدود ۱۸۵۵. پسر محمد صادق خان آجودان باشی قراجه‌داغی. حسین پاشا خان در سال ۱۸۸۵ به سمت «قولر آقاسی باشی» (رئیس محافظین) مظفرالدین میرزا ولیعهد در تبریز منصوب شد و تا سال ۱۸۹۰ که به مقام «آجودان باشی آذربایجان» ارتقاء یافت در آن مقام بود. وی در سال ۱۹۰۳ وزیر دربار گردید و در سازمان جدید ارتش (۱۹۰۵) فرماندهی نهصد نفر از افراد مستقر در کرمان، اصفهان و فارس به دست او سپرده شد. امیر بهادر جنگ در سفرهای مظفرالدین شاه به اروپا جزء ملتزمین رکاب بود. وی پس از جلوس محمدعلی شاه به تخت سلطنت از کار برکنار گردید، تا آن که در ماه اوت ۱۹۰۷ برای انجام عملیات بر علیه انقلابیون آزادیخواه به خدمت فرا خوانده شد و اینک همه روزه در قصر سلطنتی حضور می‌یابد. حسین پاشا خان امیر بهادر جنگ در اقدامات ارتجاعی محمدعلی شاه نقش مؤثری دارد و از این رو مورد تنفر عامه مردم است. وی در اخذ تصمیم شاه برای کودتا نقش داشت.

امیر توپخانه - نگاه کنید به: امین نظام

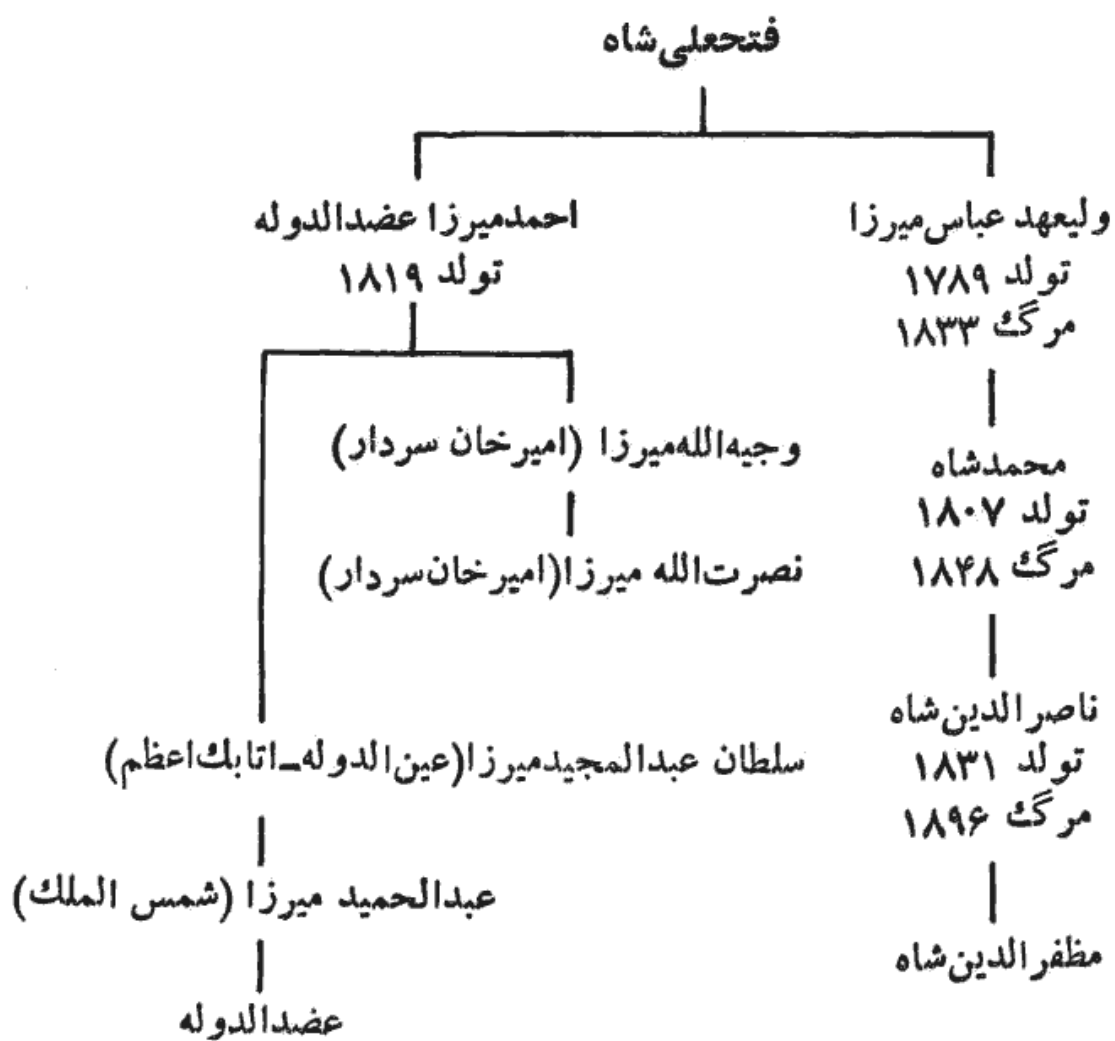
امیر خان سردار، نصرت‌الله میرزا

متولد حدود ۱۸۷۷. پسر آقاوجیه (وجیه‌الله میرزا) و برادرزاده سلطان عبدالمجید

میرزا عین‌الدوله. نصرت‌الله میرزا در سال ۱۸۹۰ به نیابت از طرف پدرش (حاکم لرستان و بروجرد) حکومت لرستان را به دست گرفت و در زمان صدارت عین‌الدوله به حکومت استرآباد منصوب گردید. وی در سال ۱۹۰۷ «انجمن اشراف» را بنیان نهاد و در همین سال به حکومت گیلان گمارده شد. «سیف‌الملک» و «امیراعظم» از القاب دیگر نصرت‌الله میرزا امیرخان سردار است.

تکمله:

وجیه‌الله میرزا امیرخان سردار (آقا وجیه) فعالیت اجتماعی خود را پس از پیوستن به قشون آغاز کرد و در سال ۱۸۷۳ مورد حمایت حسین‌خان سپهسالار اعظم قرار گرفت. وی در سال ۱۸۷۴ سمت فرماندهی و مسئولیت پرداخت مواجب به واحدهای نظامی در تهران را به عهده داشت و ضمناً به مقام پیشکار ناصرالدین‌شاه منصوب شد. امیرخان سردار در سال ۱۸۹۰ حاکم لرستان و بروجرد، در سال ۱۸۹۱-۹۲ حاکم استرآباد و در سال ۱۸۹۶-۹۷ حاکم استرآباد و شاهرود و بسطام بود. در سال ۱۸۹۵ به عنوان نماینده شاه‌مأمور شرکت در مراسم تاجگذاری تزار شد و در سال ۱۸۹۷ در مراسم پنجاهمین سال سلطنت ملکه انگلستان شرکت کرد و موفق به دریافت نشان شوالیه سنت‌جیمز گردید. وجیه‌الله‌خان امیرخان سردار در سال ۱۸۹۷ به وزارت جنگ منصوب شد و در هیجدهم ژانویه ۱۹۰۵ درگذشت. نصرت‌الله‌میرزا، امیرخان سردار فعلی تا قبل از مرگ پدرش صاحب‌عنوان «سیف‌الملک» بود. او با یکی از دختران علاءالدوله که مادرش دختر عضدالملک است ازدواج کرده و خواهر عیال امیرخان زن مشیرالملک وزیر امور خارجه است. امیرخان از پدرش دارایی کلانی به ارث برده است. وی مدتی فرماندهی ده هزار نفر را در پادگان تهران به عهده داشت. امیرخان در اواخر سپتامبر به جنبش پیوست و در اول اکتبر به حمایت از مجلس قسم یاد کرد. وی در همین ماه به حکومت گیلان منصوب شد و در رشت با قدرت و درایت به حل و فصل مسائل پرداخت.

امیر شکار، احمدخان

رئیس شکار مظفرالدین شاه و پسر رئیس شکار ناصرالدین شاه مرحوم.

امیر نظام، میرزا محمدباقرخان

متولد حدود ۱۸۴۵. پسر محمدخان امیر تومان حاکم تبریز. امیر نظام پیش از این صاحب القابسی چون «شجاع السلطنه»، «سردار اکرم» و «سردار کل» بود. امیر نظام نوه هدایت خان گیلانی است که مدعی سلطنت بود و پس از چند سال شورش بالاخره به فرمان فتحعلی شاه به قتل رسید. امیر نظام نخست با خواهر امین الدوله ازدواج کرد و پس از مرگ همسرش، خانم اکرم دختر میرزا علی اصغر خان امین السلطان را به زنی گرفت. امیر نظام از زمین داران ثروتمند ایران محسوب می شود و املاک وی در آذربایجان و تهران و سایر نقاط پراکنده است. او در زمان سلطنت ناصرالدین شاه فرماندهی تعداد زیادی از واحدهای نظامی را به عهده داشت و پس از جلوس مظفرالدین شاه، به فرماندهی کل قوا منصوب شد، لیکن پس از سقوط امین السلطان در ۱۸۹۶ از کار برکنار گردید. امیر نظام از ۱۹۰۱ تا ۱۹۰۵ به عنوان وزیر ولیعهد در آذربایجان بود و فرماندهی بیش از ده هزار نفر از افراد نظامی را در آذربایجان به عهده داشت. وی در اول سپتامبر ۱۹۰۸ درگذشت. حسین خان سردار شجاع (شجاع السلطنه سابق) پسر میرزا محمدباقرخان امیر نظام است.

امین الاطباء

پزشک امین السلطان که بعداً به خدمت مرحوم حکیم الملک در آمد و برای وی جاسوسی می کرد.

امین التجار

لقبی است که به بعضی از تجار در شهرهای مختلف ایران داده می شود.

امین الحرم، حسن خان

متولد در حدود ۱۸۵۵. یکی از خواجه‌های سرشناس مظفرالدین شاه و پیشخدمت مخصوص وی. امین الحرم اهل کرمان است.

امین الدوله، محسن خان

متولد در ۱۸۷۵. پسر حاج میرزا علی خان امین الدوله، پسر ارشد حاج میرزا محمد خان مجد الملک وزیر استیفاء. حاج میرزا علی خان در سال ۱۸۶۶ به سمت «قلمدان داری» (منشی حضور) ناصرالدین شاه منصوب و در سال ۱۸۷۱ اداره «چاپارخانه‌های دولتی» یعنی ریاست پستخانه به وی سپرده شد. میرزا علی خان محترم الدوله دختر پاشا خان امین الملک را به زنی گرفت و پس از درگذشت پدرزنش در سال ۱۸۷۳ بجای آن مرحوم به مدیریت «شورای دولت»^{۲۰} منصوب شد. میرزا علی خان امین الدوله در سال ۱۸۸۱ مقام وزارت و ظایف و اوقاف را از پدرش به ارث برد. وی در سال ۱۸۷۸ در مقام نماینده ناصرالدین شاه برای تسلیت درگذشت ویکتور آمانوئل دوم^{۲۱} و تبریک جلوس شاه هومبرت اول^{۲۲} پادشاه ایتالیا به روم رفت. میرزا علی خان امین الدوله در ماه آوریل ۱۸۹۷ به سمت رئیس الوزراء و وزیر داخله منصوب گردید و تا ژوئیه ۱۸۹۸ در آن مقام بود. وی در ماه مه ۱۹۰۴ دار فانی را بدرود گفت.

محسن خان، امین الدوله کنونی نخست با بی بی منیر الدوله دختر محسن خان مشیر الدوله (معین الملک سابق) ازدواج کرد، ولی در زمانی که پدرش رئیس الوزراء بود وی را طلاق گفت و اشرف فخر الدوله دختر مظفرالدین شاه را به زنی گرفت. محسن خان امین الدوله همیشه وارث مشاغل پدر خویش بود، به عبارت دیگر در سال ۱۸۸۷

۲۰ - شورای دولت = مجلس شورای دولتی = مجلس دارالشورای کبری = مجلس

شورای وزراء = مجلس دربار اعظم

(سیزده سالگی) سمت «منشی حضور» و در سال ۱۸۹۴ ریاست اداره «چاپارخانه‌های دولتی» از طرف میرزا علی‌خان امین‌الدوله به‌عهدهٔ محسن‌خان واگذار گردید. به دنبال افزایش نفوذ میرزا علی‌اصغر‌خان امین‌السلطان در دربار، وی در ژوئیه ۱۹۰۳ از مظفرالدین‌شاه خواست تا محسن‌خان امین‌الدوله را به گیلان تبعید نماید. در اکتبر ۱۹۰۴ امین‌الدوله به‌اتفاق شاهزاده فخرالدوله که همراه شوهرش به گیلان رفته بود به تهران بازگشت و به‌سمت «وزیر وظایف» منصوب شد. وی در سال ۱۹۰۵ در معیت مظفرالدین‌شاه به اروپا رفت. پسران محسن‌خان امین‌الدوله عبارتند از:

حسین‌خان معین‌الملک	متولد در ۱۸۹۷
غلامحسین	متولد در ۱۸۹۹
محمدخان	متولد در ۱۹۰۱
محمودخان	متولد در ۱۹۰۳

امین‌الدوله، میرزا علی‌خان - نگاه کنید به: امین‌الدوله، محسن‌خان

امین‌السلطان - نگاه کنید به: اتابک اعظم

امین‌السلطنه، محمدعلی‌خان

داماد آقا ابراهیم امین‌السلطان و شوهرخواهر میرزا علی‌اصغر‌خان امین‌السلطان. یکی از پنج دختر میرزا علی‌اصغر‌خان امین‌السلطان همسر خازن‌حضور پسر محمد علی‌خان امین‌السلطنه است. وی در سال ۱۸۷۱ به ریاست «رکبخانه» منصوب شد. سمت‌های بعدی امین‌السلطنه عبارت بود از «پیشخدمت خاص» «جامه‌دار خاص» (۱۸۷۶) «رئیس مخزن تدارکات عسکریه» (۱۸۷۷) و «وزیر بقایا» (۱۹۰۳). محمد علی‌خان امین‌السلطنه در سفرهای سه‌گانه ناصرالدین‌شاه به اروپا جزء ملتزمین رکاب بود.

امین‌الصره - نگاه کنید به: امین‌الملک، پاشاخان

امین‌الضرب، حاج حسین آقا

متولد در حدود ۱۸۷۲. تنها پسر حاج محمدحسن امین‌الضرب که تمام ثروت خویش را از طریق تقلب در ضرب سکه و به جریان انداختن سکه‌های مسی در ایران در سالهای هشتاد قرن نوزدهم به دست آورد. بانک شاهنشاهی او را ثروتمندترین مرد ایران می‌دانست. محمدحسن امین‌الضرب در سال ۱۸۹۸ درگذشت. حاج حسین آقا از طریق بانک اسکونت^{۲۳} روسیه اقدام به سرمایه‌گذاری در زمینه آباد کردن اراضی، خانه‌سازی، صادرات و واردات نمود و همچنین کار تأسیس کارخانه برق تهران را به عهده گرفت.

امین‌الدوله در زمان صدارت خویش از امین‌الضرب کمک مالی دریافت می‌کرد. حاج حسین در سال ۱۹۰۵ در معیت مظفرالدین‌شاه به اروپا رفت.

امین‌الملک، پاشاخان

پیشخدمت خاصه دربار قاجار. پاشاخان در سال ۱۸۵۶ ملقب به «امین‌الصره» گردید و در سال ۱۸۵۹ به ریاست دارالشورای کبری منصوب شد. وی در سال ۱۸۷۶ ملقب به «امین‌الملک» گردید و پس از درگذشت میرزا محمدخان سپهسالار اعظم حاکم خراسان در سال ۱۸۶۷ تعیین مرحوم سلطان حسین میرزا جلال‌الدوله پسر ناصرالدین‌شاه به حکومت آن ولایت، پاشاخان امین‌الملک عهده‌دار سمت پیشکاری شاهزاده مرحوم در تهران گردید. وی در سال ۱۸۷۱ به وزارت عدلیه منصوب شد و در ماه فوریه ۱۸۷۳ به واسطه واژگون شدن کالسکه‌اش دارفانی را وداع گفت.

پاشاخان امین‌الملک تنها دارای سه دختر بود به نامهای زیورخانم شرافت السلطنه که نخست بامر حوم میرزا محمدخان ازدواج کرد و میرزا احمدخان مشیرالدوله نتیجه این وصلت است و سپس به عقد ابراهیم میرزا مشکوة‌الدوله درآمد، محترالدوله

همسر میرزا علی خان امین الدوله و عالیله خانم عیال حاج آقا عیسی.

امین الملک، عیسی خان

پسر مرحوم میرزا اسماعیل خان امین الملک برادر کوچکتر علی اصغر خان امین السلطان که در زمان صدارت برادرش به ریاست خزانه منصوب شد. میرزا - اسماعیل خان امین الملک ثروت کلانی گرد آورد و در آوریل ۱۸۹۹ درگذشت. امین الملک کنونی که برادرزاده امین السلطان است در حدود ۱۸۹۰ به دنیا آمده و تحصیل کرده برلین است. او برادر کوچکتری دارد به نام موسی خان.

امین الملک، میرزا اسماعیل خان

پسر آقا ابراهیم امین السلطان و برادر میرزا علی اصغر خان امین السلطان (اتابک اعظم) و پدر عیسی خان امین الملک.

امین الممالک، میرزا موسی خان

امین الممالک ساکن تبریز است و در حال حاضر فاقد سمت دولتی است.

امین بقایا، محمد حسن خان

متولد در ۱۸۷۳. پسر ارشد سلطان علی خان وزیر افخم. محمد حسن خان نخست پیشخدمت مظفرالدین میرزا ولیعهد بود و پس از انتصاب پسرش به سمت «محصل محاسبات و بقایای دولتی» ملقب به «امین بقایا» گردید (۱۸۹۶) وی بایگی از دختران نصیر السلطنه ازدواج کرده است، از این جهت با خاندان نظام العلماء رابطه سببی دارد. محمد حسن خان و ایران الملوک (افتخار السلطنه) دختر ناصرالدین شاه بایکدیگر ملاقاتهای خصوصی می کنند.

امین حضرت، آقا محمدعلی

پسر آقا ابراهیم امین السلطان و برادر ناتنی میرزا علی اصغر خان امین السلطان رئیس آبدارخانه و سقاخانه ناصرالدین شاه. امین حضرت در سال ۱۸۸۷ به حکومت زنجان منصوب شد و در آوریل ۱۸۸۹ دارفانی را وداع گفت.

امین حضرت، اسدالله خان

«آبدارباشی» مظفرالدین شاه و پدر نصرالله خان مصدق الملک.

امین حضور، آقا علی

«پیشخدمت خاصه» ناصرالدین شاه که از سال ۱۸۷۲ اداره امور بیوتات سلطنتی را به عهده داشت. امین حضور در سال ۱۸۸۲ به سمت وزیر بقایا منصوب شد. وی در سال ۱۸۸۶ به علت داشتن رابطه با سفارت ما مورد بی‌مهری شاه قرار گرفت.

آقا علی امین حضور مدتی بعد برای اصلاح امور آذربایجان به آن ایالت اعزام گردید. آقا علی امین حضور در ماه دسامبر ۱۸۹۶ به مرض اسهال درگذشت. اسدالله خان (امین حضور کنونی)، میرزا نصرالله خان نصیر حضور، نورالله خان اعتضاد خلوت و میرزا عبدالله خان اعتضاد حضور پسران آقا علی امین حضور هستند.

امین حضور، اسدالله خان

متولد در حدود ۱۸۷۳. پسر مرحوم آقا علی امین حضور. اسدالله خان امین حضور در دوران سلطنت مظفرالدین شاه عهده دار سمت «پیشخدمت خاصه همایونی» بود. وی در حال حاضر سمتی ندارد.

امین خاقان، میرزا محمدخان

متولد در حدود ۱۸۶۰. پسر دوستی چوپان گروسی و برادر زبیده ملقب به «امین اقدس» یکی از زنان مورد علاقه ناصرالدین شاه. فراش خلوت و پیشخدمت ناصرالدین شاه در سال ۱۸۸۳. میرزا محمد خان امین خاقان در سال ۱۸۸۹ در معیت شاه به اروپا رفت. نازی آباد (نزدیک تهران) به ارزش چهل هزار تومان، جعفر آباد و حسن آباد نزدیک شاه عبدالعظیم به ارزش پنجاه هزار تومان متعلق به امین خاقان است. مواجب سالانه میرزا محمد خان بالغ بر دوهزار تومان برآورد می شود.

امین خلوت، غلامحسین خان

متولد در حدود ۱۸۵۶. دارای نشان سنت جورج از دولت بریتانیای کبیر. پسر مرحوم میرزا هاشم خان امین الدوله و برادر میرزا محمدخان اقبال الدوله و برادر زاده فرخ خان امین الدوله. «منشی حضور» ناصرالدین شاه. غلامحسین خان در سال ۱۸۸۲ ملقب به «امین خلوت» و در سال ۱۸۹۱ ملقب به «وزیر مخصوص» گردید. وی در بیست و چهارم نوامبر ۱۸۹۶ به سمت وزیر دربار منصوب شد و از ۱۸۹۹ تا ۱۹۰۳ وزیر عدلیه بود. غلامحسین خان در سال ۱۹۰۷ ملقب به «صاحب اختیار» گردید و سپس بجای احمدخان علاءالدوله به حکومت فارس منصوب شد. وی مدتها از هواداران پروپاقرص امین السلطان بود، ولی اندکی پیش از برکناری وی در سال ۱۹۰۳ بین آنان اختلاف افتاد و در نتیجه امین خلوت سمت وزارت عدلیه را از دست داد و تاکنون برای تصدی وزارت دعوت نشده است. امین خلوت تا ماه اوت سال ۱۹۰۷ حاکم تهران بود و سپس به حکومت کرمان منصوب شد، لیکن از رفتن به آنجا سرباز زد. وی در ماه دسامبر حاکم فارس شد و در اواخر سال عازم محل مأموریت خود گردید. هنگامی که حاکم تهران بود شاه از وی خواست تا با مخالفین جنبش ملی همکاری کند، لیکن کشته شدن دوستش اتابک اعظم در آخر اوت ۱۹۰۷ باعث وحشت او گردید و فوراً از

مقام خویش استعفا داد. امین خلوت آدمی است ضعیف‌النفس، مبادی آداب و سخت بدمه‌کار.

امین‌دربار، میرزا هاشم‌خان

پدر محقق‌الدوله. دبیر مجلس شورای دولتی و نویسنده خلاصه مذاکرات جلسات شوری برای تقدیم به شاه. امین‌دربار در دوران صدارت امین‌الدوله و امین‌السلطان و عین‌الدوله عهده‌دار سمت دبیر حضور بود.

امین دفتر

متولد در حدود ۱۸۶۸. پسر مرحوم میرزا عبداللّه. امین دفتر منشی وزارت مالیه است و زبان فرانسه می‌داند. وی در آمد خوبی دارد.

امین دیوان

یکی از فئودالهای معروف گیلان که در رشت زندگی می‌کند.

امین لشکر، میرزا قهرمان

وزیر و پیشکار دوران ولایت عهدی مظفرالدین شاه.

امین نظام، محمد صادق خان

متولد در حدود ۱۸۳۱. پس از درگذشت الله‌وردی خان توپچی‌باشی در سال ۱۸۸۷ و انتساب فتحعلی خان پسر دوساله کامران میرزا نایب‌السلطنه (وزیر جنگ) به ریاست توپخانه، محمد صادق خان امین نظام به نیابت توپخانه منصوب گردید و تا سال ۱۸۸۹ عهده‌دار آن بود. امین نظام به هنگام تعیین حدود مرزی ایران و روس، در ناحیه خراسان، نماینده ایران بود (۱۸۸۶). با آغاز سلطنت مظفرالدین شاه بار

دیگر محمد صادق خان به فرماندهی توپخانه منصوب گردید و تا سال ۱۹۰۱ که به حکومت استرآباد گمارده شد در آن سمت بود.

در تشکیلات جدید ارتش (۱۹۰۵) فرماندهی شش هزار و پانصد نفر از نظامیان مستقر در مرزهای عثمانی به دست محمد صادق خان امین نظام سپرده شده است.

امین همایون، غلام‌علی خان

متولد ۱۸۶۲. سرایدارباشی عمارات سلطنتی و مالک بخشی از اراضی قم و تعدادی از مغازه‌های تهران. امین همایون در سال ۱۸۹۶ به سمت وزیر مسکوکات منصوب شد و با مشارکت صنایع الممالک رئیس جواهرات سلطنتی، ضرابخانه را در اجاره خویش داشت. او قادر به خواندن و نوشتن نیست. غلام‌علی خان در سالهای ۱۸۹۹ و ۱۹۰۳ حاکم سمنان و دامغان بود. وی با خواهر حاج محمدعلی خان امین السلطنه یعنی داماد آقا ابراهیم امین السلطان و داماد مظفرالدین شاه ازدواج کرده است. غلام‌علی خان امین همایون برای ناصرالدین شاه جاسوسی می‌کرد.

انتخاب‌الملک، علی اکبر خان

پسر حاجی هاشم خان و نوه حاجی مصطفی قلی خان صارم‌الملک. علی اکبر خان در سال ۱۸۹۷ ملقب به «انتخاب‌الملک» گردید.

انتظام‌الدوله، میرزا ابراهیم خان

پسر مرحوم میرزا عبدالله خان انتظام‌الدوله فرزند میرزا محمد جان بیگ نوری. میرزا عبدالله خان پس از ازدواج دوتن از خواهرانش به نامهای عایشه و لیلی با ناصرالدین شاه در سال ۱۸۸۱ به سمت پیشخدمت شاه منصوب شد و در سال ۱۸۸۶ ملقب به «سردار» گردید. وی در سال ۱۸۸۹ در معیت شاه به اروپا رفت و در

سال ۱۸۹۳ به حکومت مازندران گمارده شد. میرزا ابراهیم خان در سال ۱۸۹۶ پس از آن که پدرش موفق به کسب عنوان «سردار امجد» گردید، ملقب به «انتظام الدوله» شد و با ایران ملوک افتخار السلطنه دختر ناصرالدین شاه از لیلی خانم (دختردایی خویش) ازدواج کرد. ایران ملوک افتخار السلطنه پس از چند سال از انتظام الدوله طلاق گرفت و به عقد امیر خواجه نوری نظام السلطان درآمد. میرزا ابراهیم خان انتظام الدوله در سال ۱۸۹۳ به حکومت مازندران منصوب شد و تا سال ۱۸۹۶ عهده دار آن بود. وی از پدرش ثروت کلانی به ارث برده است.

انتظام السلطنه، سید محمد

متولد در حدود ۱۸۷۰. پسر مرحوم سید عبدالله و داماد میرزا ابراهیم غفاری معاون الدوله. انتظام السلطنه سمت دولتی ندارد. وی کمی زبان فرانسه می داند.

انتظام الملک

متولد در حدود ۱۸۷۵. پسر مصطفی قلی خان عرب - سهام السلطنه حاکم سابق یزد و کاشان. انتظام الملک داماد نظام الملک است و تا سال ۱۹۰۷ که به حکومت یزد گمارده شد فاقد سمت رسمی و دولتی بود.

ب

باصرا السلطنه، میرزا علی اکبر خان

پسر میرزا حسین خان قوام دفتر. میرزا علی اکبر خان قبلاً در دستگاه میرزا-
علی اصغر خان امین السلطان خدمت می کرد و اینک (۱۹۰۷) جزء پیشخدمتهای دربار
محمد علی شاه است.

بحرینسی، سید

منجم و خوابگزار خصوصی مظفرالدین شاه . سید بحرینسی در شاه نفوذ
فوق العاده ای دارد و شاه غالباً از وی می خواهد که برایش استخاره کند. پسران وی
عبارتند از: سید احمد، سید حسین بصیر السلطنه و علی قلی خان. پسران سید بحرینسی
به طرق مختلف با دربار ارتباط دارند و سید حسین و علی قلی خان در سال ۱۹۰۵ در
معیت شاه به اروپا رفتند.

بختیاری، حاجی امام‌قلی خان

ایلخانی طایفه بختیاری از سال ۱۸۸۲ تا ۱۸۸۸ و از سال ۱۸۹۰ تا هنگام مرگ در سال ۱۹۰۰ بختیاری برادر مرحوم حسینقلی خان است که به دست ظل‌السلطان کشته شد. فرزندان وی عبارتند از:

۱- محمدحسین خان. وی موفق به دریافت عنوان سردار مقخم شد و پس از مرگ اسفندیارخان در سال ۱۹۰۳ تا زمان مرگ در سال ۱۹۰۵ ایلخانی طایفه را به‌عهده داشت.

۲- غلام‌حسین خان

۳- لطفعلی خان. جوان خوب و بسیار با کفایتی است که در زمان حکومت چهارم‌حال از خود قابلیت نشان داد. وی صاحب عنوان شجاع‌السلطان است.

۴- معین‌همایون، سلطان محمدخان. وی با درجه سرتیپی فرماندهی سوار-نظام بختیاری در عربستان را به‌عهده دارد.

۵- ناصرخان صارم‌الملک

۶- علی‌اکبرخان نصیرخاقان

۷- محمدرضاخان

۸- محمودخان، حاجب‌السلطان

فرزندان مرحوم حسینقلی خان عبارتند از:

۱- اسفندیارخان سردار اسعد. وی پس از مرگ عمویش حاجی امامقلی-خان در سال ۱۹۰۰ به مقام ایلخانی رسید و تا زمان مرگ در ۱۹۰۳ در این مقام بود.

۲- نجفقلی خان صمصام‌السلطنه. وی شباهت زیادی به پدرش دارد و در نزد افراد طایفه بختیاری بسیار عزیز است. می‌گویند شجاعت زیادی دارد و رهبری است ایده‌آل برای حمله و چپاول. صمصام‌السلطنه در سال ۱۹۰۳ به ایل بیگی و در سال ۱۹۰۵ به ایلخانی منصوب شد.

۳- مرحوم امیرقلی خان

۴- حاجی علیقلی خان. درخاندان بختیاری به دارا بودن سواد و معلومات معروف است. وی زبان فرانسه می‌داند و به جمع‌آوری اشیاء قدیمی کشورش توجه دارد. حاجی علیقلی خان به اروپا سفر کرده و دو سال در فرانسه بوده است. وی چندسالی در تهران اقامت داشت. از برادرش اسفندیارخان که چندسالی هم با وی درزندان بود، دل خوشی ندارد.

۵- بهادرالدوله، حاجی خسروخان سالار ارفع. وی با پسرعمویش لطفعلی خان در سال ۱۸۹۶ مشترکاً حکومت بهبهان را به عهده داشتند.

۶- یوسف خان. وی در سال ۱۸۹۶ باشجاعت تمام حکومت چهارمحال را ترک گفت. یوسف خان دارای عنوان اعتضادالسلطان است.

بدیع الدوله، عبدالکاسم خان

پسر مدیرالدوله و خواهرزاده میرزا احمدخان مشیرالسلطنه.

بدیع السلطنه، میرزا مهدی خان

مستوفی (حسابدار) پیشین قورخانه.

بدیع الملک

پسر ابو الفتح خان صارم الدوله (متوفی به سال ۱۸۸۸) و افتخارالدوله (بانو عظمی) دختر ناصرالدین شاه. بدیع الملک با حمایت ظل السلطان، دایمی خود، به حکومت نجف آباد (شهری با پانزده هزار نفر جمعیت) واقع در پانزده میله غرب اصفهان منصوب شد و تا هنگام بروز اختلاف بین بانو عظمی و برادرش ظل السلطان در این مقام بود. بدیع الملک با شاهزاده عفت الدوله دختر ظل السلطان ازدواج کرد و پسر دیگر ابو الفتح خان، یعنی میرزای صارم الدوله نیز شوکت السلطنه (دختر ظل السلطان)

را به عقد خود در آورد.

بدیع الملک، میرزا سید رضاخان

برادر سیدعلی خان موثق الملک. میرزا سید رضاخان جزء پیشخدمتهای دربار مظفرالدین شاه است. وی تا پیش از اوایل ۱۸۹۶ که ملقب به «بدیع الملک» گردید صاحب لقب «وئوق دیوان» بود. میرزا سید رضاخان در ۱۸۹۸ به حکومت ساوه و زرنند و در حدود یک سال بعد به حکومت قم منصوب شد.

بدیع الملک میرزا، حشمت السلطنه، عمادالدوله

پسر ارشد مرحوم امامقلی میرزا عمادالدوله. بدیع الملک در سال ۱۸۷۴ به نیابت از طرف پدرش حکومت کردستان را در دست داشت. وی در سال ۱۸۷۵ ملقب به «حشمت السلطنه» و در سال ۱۸۸۷ ملقب به «عمادالدوله» گردید. بدیع الملک در سال ۱۸۸۸ حاکم یزد بود.

برهان الملک، نواب خسرو میرزا

متولد در حدود ۱۸۴۷. پسر مرحوم حاج محمد ولی میرزا (متوفی به سال ۱۸۶۵) فرزند فتحعلی شاه و برادر مهدیقلی خان سهام الملک. نواب خسرو میرزا پس از مرگ برادرش در سال ۱۸۸۹ به نیابت حکومت خواف منصوب شد.

بشیر الملک، فضل الله خان

پسر محمدقلی خان شاطرباشی. فضل الله خان پس از مرگ پدرش در سال ۱۸۷۸ به سمت «شاطرباشی» شاه منصوب شد و دو سال بعد ملقب به «بشیر الملک» گردید.

بشیر الممالک، محمدباقر خان

پسر کریم خان. محمدباقر خان که امیر تومان یا سر تیمپ اول است در سال ۱۸۹۸
ملقب به «بشیر الممالک» گردید.

بصیر الدوله، عبدالحسین خان

حسابدار خصوصی مظفر الدین شاه. می گویند بصیر الدوله دوست هزار تومان
در تبریز ثروت دارد.

بصیر السلطنه، خان خان

وی در سال ۱۸۹۶ همراه مظفر الدین شاه از تبریز به تهران آمد و تا سال ۱۸۹۸
که میرزا علی اصغر خان امین السلطان به قدرت رسید، از محارم شاه بود.

بصیر السلطنه، سید حسین

متولد در حدود ۱۸۸۲. پسر سید بحرینی و مباشر دربار. وی در سال
۱۹۰۵ در معیت مظفر الدین شاه به اروپا رفت

بنان الدوله، میرزا کریم خان

پسر میرزا فضل الله خان، مستوفی خراسان. وی سالی یک هزار و پانصد تومان
از دولت دریافت می کند. میرزا کریم خان در اواخر سال ۱۸۹۶ از «استیفای»
خراسان برکنار و میرزا محمدخان مصدق السلطنه بجای وی منصوب شد. میرزا
کریم خان بنان الدوله در سال ۱۸۹۷ به سمت مستوفی ولایت کرمان منصوب گردید.

بنان السلطنه، سید ابوتراب خان

متولد در ۱۸۵۵. سید ابوتراب خان که اهل کاشان است تنها ظرف چند سال

به مقام «منشی حضور» و «خازن صرف جیب» محمدعلی میرزا ولیعهد ارتقاء مقام یافت. بنان السلطنه چندین بار در معیت ولیعهد به تهران آمده است و زمانی که به علت مسافرت شاه به اروپا ولیعهد اداره امور کشور را به دست گرفت او نیز همراه ولیعهد روانه تهران شد. ولیعهد به وی اعتماد زیادی دارد و امور مالی خود را به دست وی سپرده است. سید ابوتراب خان که قبلاً عنوان «بنان الممالک» داشت و در سال ۱۸۸۹ ملقب به «بنان السلطنه» گردید، اینک ملقب به «مختار الدوله» است.

بنان السلطنه، میرزا فرج الله خان

پیشکار و داماد حاج غلامرضا خان آصف الدوله. میرزا فرج الله خان در سال ۱۸۹۲ ملقب به «بنان السلطنه» گردید.

بنان المملک، میرزا جواد خان

پسر مرحوم میرزا رضاخان بنان المملک که سالها در خدمت ظل السلطان بود و سپس به سمت سرکنسول ایران در قاهره منصوب شد. پس از مرگ میرزارضا خان بنان المملک در سال ۱۸۹۶ پسرش عنوان او را به ارث برد. میرزا جوادخان در نه سالگی برای تحصیل به لندن اعزام شد و هفت سال در کالج سنت پل بود. وی در مارس ۱۸۹۴ به ایران بازگشت و به عنوان مترجم به دستگاه ظل السلطان پیوست. میرزا جوادخان در سال ۱۸۹۶ به تهران آمد و به عنوان مترجم زبانهای فرانسه و انگلیسی به استخدام وزارت امور خارجه درآمد. وی سپس وارد خدمت اداره گمرک گردید و مأمور بنادر دریای خزر شد. میرزا جواد خان در سال ۱۹۰۳ از اداره گمرک کناره گرفت. او در سال ۱۸۹۶ با دختر وزیر دفتر ازدواج کرد و اکنون صاحب دو فرزند است.

بنان الممالک - نگاه کنید به: بنان السلطنه

بهاءالدوله، حاج ساسان میرزا

متولد در ۱۸۳۲. پسر مرحوم بهمن میرزا بهاءالدوله (۱۸۱۱ - ۱۸۶۱) فرزند فتحعلی شاه. ساسان میرزا الله دوتن از پسران ناصرالدین شاه، یعنی سلطان معین الدین میرزا ولیعهد (متولد ۱۸۵۰) و سلطان حسین میرزا جلال الدوله (متولد ۱۸۵۲) بود که به ترتیب در سالهای ۱۸۵۶ و ۱۸۶۸ دارفانی را بدرود گفتند. ساسان میرزا در سال ۱۸۶۸ بیگلر بیگی تبریز بود و از سال ۱۸۸۲ ریاست قشون آذربایجان را به عهده داشت. وی در سال ۱۸۸۹ بجای حسین خان معتمد الملک پسر یحیی خان مشیرالدوله حکومت و ریاست قشون اراک را به دست گرفت. بهاءالدوله در سال ۱۹۰۵ درگذشت.

بهاءنظام، جوادخان

برادر سیف الممالک. نایب گارد ویژه ولیعهد در تبریز در سال ۱۹۰۴. بهاءنظام به هنگام بازدید سرآرتور هاردینگک از تبریز در اکتبر ۱۹۰۴ جهت ملاقات با وی به میانه اعزام شد.

بهبهانی، آقاسید عبدالله

متولد در ۱۸۴۵. پسر مرحوم آقاسید اسماعیل بهبهانی. وی تحصیلات دینی خود را در نجف به پایان رسانیده است. بهبهانی روزهای جمعه در مسجد محمدخان سپهسالار وعظ می کند و همچنین به حل و فصل مسایل مردم بر اساس قانون اسلام می پردازد. در زمان مسئله رژی و تحریم مصرف تنباکو به طرفداری از رژی برخاست و از فتوای میرزا حسن شیرازی اطاعت نکرد و علناً به استعمال تنباکو پرداخت، از این روی مورد شماتت همتهای روحانی خود قرار گرفت. سلطان عثمانی يك انقیه دان طلا مرصع به الماس بسیار گران بها برای سید عبدالله فرستاده است و سفارت انگلیس هم در سال ۱۹۰۴ به نام اعلیحضرت ادوارد پادشاه انگلیس يك عصای دسته

طلا مرصع به الماس به وی هدیه کرد. بهبهانی چهار پسر دارد که یکی از آنان به نام علم الهدی مقیم بوشهر است. سید عبدالله بهبهانی از جمله مجتهدینی است که در جنبش مشروطه نقش مهمی ایفا کرد. وی و طرفدارانش خواهان نظام پارلمانی بودند و بسا گنجاندن هر اصلی که منجر به تضعیف نفوذ روحانیت شود مبارزه می کردند.

بهجت‌الملک، اسدخان دولو

متولد در حدود ۱۸۶۰. فارغ التحصیل مدرسه دارالفنون تهران. بهجت‌الملک سپس وارد خدمت نظام شد و در سال ۱۸۹۶ به سمت نیابت حکومت کرمان منصوب گردید. وی که صاحب عنوان امیرتومان است به زبان فرانسه صحبت می کند و فرماندهی یک رژیم پیاده را به عهده دارد. بهجت‌الملک پیشکار شاهزاده فرمانفرما در تهران است و در مدت تبعید وی، یعنی از سال ۱۸۹۶ تا ۱۹۰۳ کارهای فرمانفرما در تهران را سر و سامان می داد. بهجت‌الملک پس از انتصاب فرمانفرما به حکومت کرمانشاه در ۱۹۰۳ به نزد وی رفت و نیابت حکومت کرمانشاه را به عهده گرفت. بهجت‌الملک صاحب املاک زیادی در تهران است.

بیان‌السلطنه، میرزا سلیمان

مستوفی اول خراسان که پس از سالها خدمت در سال ۱۸۹۷ به حکومت نیشابور منصوب شد. میرزا سلیمان بیان‌السلطنه در سال ۱۸۹۹ به سمت «پیشکاری و ریاست دستگاه» شاهزاده ابوالفتح میرزا سالارالدوله تعیین گردید.

ت

تقی زاده، سیدحسن

متولد ۱۸۷۷. پسر سیدتقی اردوبادی پیشنماز مسجد حاج صفرعلی تبریز.
تقی زاده پس از تحصیل در مدرسه مظفری تبریز اقدام به نشر روزنامه‌ای به نام
«گنجینه فنون» کرد. وی در سال ۱۹۰۴ از طریق قفقاز به قاهره رفت و یک سال بعد به
ایران بازگشت. تقی زاده در ژانویه ۱۹۰۷ به عنوان نماینده بازرگانان تبریز انتخاب
و راهی مجلس شورای ملی شد.
تقی زاده با ایراد نطق‌های آتشین و بدون انتها خشم محمدعلی شاه را متوجه
خود کرده است.

تمجید السلطنه، محمدرضا میرزا

برادرشاهزاده دارا. محمدرضا میرزا در سال ۱۸۹۸ ملقب به «تمجید السلطنه»

گردید.

تمجید السلطنه، میر سلیمان خان

پسر میر حسین خان مقتدر السلطنه. پیشخدمت مخصوص دربار مظفرالدین شاه. میر سلیمان خان در سال ۱۸۹۹ ملقب به «تمجید السلطنه» گردید.

ث

ثقة الدولة

لقب پیشین میرزا ابوالفتح خان، وکیل‌الملک فعلی.

ثقة السلطنة، یحیی میرزا

وی در ژوئیه سال ۱۸۹۸ به نیابت حکومت مازندران منصوب شد.

ثقة الملك، حاج میرزا محمدعلی

میرزا محمدعلی تا پیش از سال ۱۸۸۹ کارگزار تبریز بود و پس از آن بجای میرزا محمود خان مشیرا -وزاره (مشاورالملک) به سمت سرکنسول ایران در بغداد منصوب گردید. ثقة‌الملک در سال ۱۹۰۳ رئیس اداره عثمانی در وزارت امور خارجه بود.

ج

چالہ میداننی، شیخ محمدعلی

پسر شیخ حسن و نوہ حاجی ملا محمد مجتہد چالہ میداننی. شیخ محمدعلی
در حال حاضر نمایندہ مجلس است.

ح

حاجب الدوله، مصطفی خان

پسر محمد رضا خان بیگلربیگی. مصطفی خان در سال ۱۸۹۶ در مقام فرشباشی همراه مظفرالدین شاه از تبریز به تهران آمد. حاجب الدوله در سال ۱۹۰۲ در معیت شاه به اروپا و انگلستان رفت.

حاجب السلطان

متولد در حدود ۱۸۸۳. سومین پسر وزیر دفتر «پرده‌دار» دربار. حاجب - السلطان در سال ۱۹۰۵ در معیت شاه به اروپا رفت.

حسام السلطنه

پسر مرحوم ابوالنصر میرزا حسام السلطنه فرزند مرحوم سلطان مراد میرزا حسام السلطنه پسر عباس میرزا ولیعهد. سلطان مراد میرزا پس از رفع فتنه سالار از

خراسان در حدود سال ۱۸۵۰ ملقب به «حسام السلطنه» گردید. وی که برادر حمزه - میرزا حشمت الدوله است تا پایان عمر چهاربار به حکومت خراسان منصوب شد و در سفر اول ناصرالدین شاه به اروپا جزء ملتزمین رکاب بود. سرورالدوله دختر سلطان میرزا حسام السلطنه همسر کامران میرزا نایب السلطنه است. ابوالنصر میرزا حسام السلطنه برادر ابوالفتح میرزا مویدالدوله پس از ازدواج با دختر امام‌قلی میرزا عمادالدوله در سال ۱۸۸۷ به نمایندگی از طرف ناصرالدین شاه در مراسم پنجاهمین سال سلطنت ملکه ویکتوریا به لندن رفت. ابوالنصر میرزا حسام السلطنه در سال ۱۸۸۷ به حکومت گیلان و در سال ۱۸۹۱ به حکومت عربستان منصوب شد. وی از ماه مارس تا دسامبر ۱۸۹۶ حاکم بنادر ایرانی خلیج فارس بود و از سال ۱۸۹۸ تا هنگام مرگش در ژوئن ۱۸۹۹ حکومت لرستان را به عهده داشت.

حسام السلطنه فعلی از جمله درباریان مظفرالدین شاه است. وی در سال ۱۹۰۵ در معیت شاه به اروپا رفت.

حسام‌الملک، حسین خان قراگزلو

پسر علی خان نصرت‌الملک، زبیده خانم مادر حسین خان قراگزلو دختر فتح‌علی شاه بود. حسین خان حسام‌الملک از سال ۱۸۸۴ تا زمان مرگ (۱۸۹۹) حاکم کرمانشاه بود. زین العابدین خان پسر حسین خان قراگزلو مقام و لقب آن مرحوم را به ارث برد و بعداً خود در زمان مظفرالدین شاه ملقب به «امیر افخم» گردید. غلام‌رضاخان پسر زین العابدین خان قراگزلو در سال ۱۸۹۲ با قمر السلطنه دختر مظفرالدین میرزا ولیعهد ازدواج کرد. زین العابدین خان حسام‌الملک در سال ۱۹۰۰ به حکومت کرمان منصوب گردید و در تشکیلات جدید ارتش (۱۹۰۵) پس از کسب عنوان «سالار» فرماندهی پنج‌هزار و ششصد نفر از افراد مستقر در کرمانشاه و نهاوند و نواحی اطراف را به عهده گرفت.

حسام‌الملک، زین‌العابدین خان

پسر عبدالعلی خان ادیب‌الملک و نوه حاجی علی خان اعتماد السلطنه .
 زین‌العابدین خان در اوایل سلطنت مظفرالدین شاه (۱۸۹۶) به حکومت کردستان و
 در آوریل ۱۸۹۷ به حکومت کرمانشاه منصوب شد و تا آخرین روزهای سال مذکور
 که از مقام خویش استعفا کرد عهده‌دار این سمت بود. وی در سال ۱۸۹۹ به حکومت
 کرمان منصوب گردید.

حسام‌لشکر، میرزا عبدالکریم خان

برادر مرحومه عزیزالدوله زن محبوب ناصرالدین شاه. میرزا عبدالکریم خان
 حسام‌لشکر در نوروز سال ۱۸۹۹ که مغرور میرزا موثق‌الدوله در تهران بود نیابت حکومت
 کاشان را به عهده داشت . وی در ۱۹۰۱ به حکومت کاشان منصوب شد و در سال
 ۱۹۰۳ - ۱۹۰۴ نیابت حکومت مغرور میرزا موثق‌الدوله در مازندران را عهده‌دار
 بود.

حسین خان، میرزا

متولد در حدود ۱۸۸۴ . تنها پسر حسین قلی خان نظام‌السلطنه است که چند سال
 در مدرسه هرو^{۲۴} درس خوانده و به زبان انگلیسی بسیار سلیس صحبت می‌کند.

حسینقلی خان، نواب

متولد ۱۸۶۸ . پسر جعفرقلی خان نواب و برادر عباسقلی خان دارنده نشان
 سنت جورج از دولت انگلیس . حسینقلی خان دستیار دبیر شرقی سفارت انگلیس در
 تهران بود . وی در سال ۱۸۹۰ مدیر بانک نیواورینتال^{۲۵} و تا سال ۱۸۹۲ مترجم

شرکت انحصار دخانیات (رژی) بود.

حسینقلی خان چند سالی به‌عنوان دبیر اول سفارت ایران در لندن خدمت کرد و در دیدار مظفرالدین‌شاه از لندن در سال ۱۹۰۲ مترجم اعلی‌حضرت بود. از سال ۱۹۰۲ در وزارت امور خارجه ایران مشغول کار شد و در نوامبر ۱۹۰۳ از طرف وزارتخانه مذکور مأمور ملاقات با لرد کروزن^{۲۶} در بوشهر گردید.

حسینقلی خان به‌هنگام دیدارهای والاحضرت ولیعهد از تهران در سالهای ۱۹۰۴ و ۱۹۰۵ سمت مترجمی ایشان را به‌عهده داشت. وی به زبانهای انگلیسی و فرانسه بسیار روان صحبت می‌کند. حسینقلی خان که در انگلستان تحصیل کرده است اینک نمایندگی مجلس ملی را به‌عهده دارد.

حشمت‌الدوله

این لقب تا پیش از مرگ عبدالله میرزا (۱۹۰۳) پسر مرحوم عبدالله میرزا متعلق به وی بود و پس از آن به پسر خردسال شاهزاده شجاع‌السلطنه، از همسر غیر عقدی وی، اعطا گردید. عبدالله میرزا حشمت‌الدوله از اواخر سال ۱۸۹۶ تا اوایل سال ۱۸۹۸ حاکم لرستان و بروجرد بود.

حشمت‌السلطان، حمزه میرزا

پسر مرحوم حمزه میرزا حشمت‌الدوله. حمزه میرزا در اوایل سلطنت مظفرالدین شاه والی خراسان بود. وی در سال ۱۸۹۷ ملقب به «حشمت‌السلطان» گردید.

حشمت‌السلطان، محمدعلی میرزا

متولد در حدود ۱۸۸۷. تنها پسر علی‌نقی خان رکن‌الدوله. حشمت‌السلطان در اکتبر ۱۹۰۴ با دختر صنیع‌الدوله ازدواج کرد و مدتی بعد نیز احترام‌السلطنه

دختر مظفرالدین شاه را به زنی گرفت. در شجرهٔ صفحهٔ شصت و هفت نسبت فامیلی او با خاندان حاکم نشان داده شده است.

حشمت السلطنه - نگاه کنید به: عمادالدوله، بدیع الملک میرزا

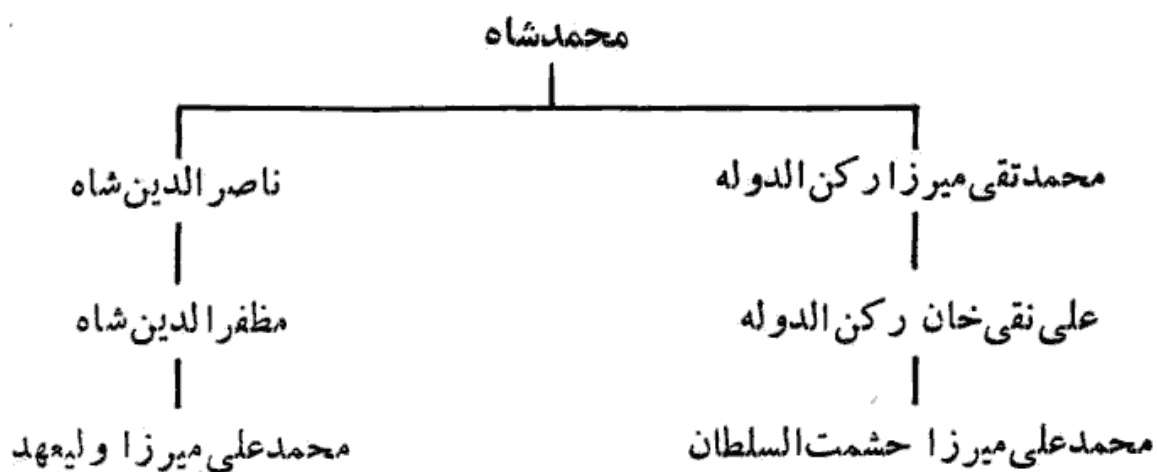
حشمت السلطنه، محمدحسین میرزا

متولد در حدود ۱۸۳۵. پسر امام وردی میرزا فرزند فتحعلی شاه. امام وردی میرزا به خاطر آن که در دوران حکومت محمدشاه سربه شورش برداشت به کربلا تبعید شد. حشمت السلطنه در سالهای اخیر گوشهٔ عزت گزیده و فاقد هر گونه سمت رسمی و دولتی است.

حشمت الملک، میرزا علی اکبر خان

منسوب به یکی از خانواده‌های قدیمی عرب. افراد فعلی هشتمین نسل بنیان گذار این خاندان، یعنی میرعلی خان از طایفهٔ عرب خزیمه است که گفته می‌شود در زمان خلافت هارون الرشید در اوایل قرن نهم میلادی به منظور آرام کردن ساکنان ناحیه قائن اجباراً به خراسان انتقال داده شدند. این خاندان مانند گذشته موقعیت خود را به عنوان گله‌داران ثروتمند حفظ کردند و تا زمان میرعلی خان، روز به روز بر قدرت خویش افزودند. در حدود قرن هفدهم میرعلی خان، رئیس آنان، به مقام امارت قائن دست یافت و پسرش میر معصوم خان به گفته‌ای به خدمت نادرشاه درآمد. می‌گویند نوهٔ وی میرعلم خان همان کسی است که در سال ۱۷۴۸ با کور کردن شاهرخ نوهٔ نادرشاه در مشهد او را از حکومت خلع کرد و در ناآرامی‌هایی که متعاقب آن سراسر منطقه را فراگرفت به قدرت‌نمایی پرداخت و خود را امیر خراسان نامید، لیکن تحت فشار احمد شاه ابدالی ناگزیر به ترک کشور شد. گفته می‌شود میرعلم خان به وسیلهٔ میر اسماعیل خان و به عنوان امیر به حکومت قائن منصوب شد. میرعلم خان دوم، پدر بزرگ میرعلم خان سوم حشمت الملک، پدر حاکم فعلی قائن و حاکم

www.adabestanekave.com

کنونی سیستان و طبس است که خود در ۱۸۹۱ درگذشت. پس از مرگ وی لقب «حشمت‌الملک» به پسر بزرگش به نام میرعلی اکبرخان و لقب جدید «شوکت‌الملک» به پسر دوم او، یعنی میراسماعیل خان اعطاء گردید. در سال ۱۸۹۱ حکومت سیستان به حشمت‌الملک و حکومت قائن به شوکت‌الملک، برادر ناتنی حشمت‌الملک، محمول شد. شهرت داشت که حشمت‌الملک طرفدار انگلیس و شوکت‌الملک در پی حفظ منافع روس است. البته این گونه شایعات به وسیله دشمنان آنان رواج داده می‌شد. بر روز اختلاف بر سر آبهای مرزی سیستان که توسط هیئت مک‌ماهون حل و فصل گردید موجب علنی شدن شکاف سیاسی موجود بین حشمت و شوکت در سال ۱۹۰۲ - ۱۹۰۳ شد و دربار تهران برای اطمینان از میزان وفاداری هر دو برادر را به مرکز فراخواند. نخست آنان از اجرای دستور دربار سرباز زدند تا آن که شوکت‌الملک در ۱۹۰۵ دارفانی را بدرود گفت، ولی حشمت در ژوئیه ۱۹۰۴ پس از انتصاب دومین پسر خود، یعنی میرمعصوم خان به نیابت حکومت سیستان وارد تهران گردید. پس از انجام گفتگوهای طولانی بالاخره محمدابراهیم خان جانشین برادرش حشمت شد و با کسب لقب «شوکت‌الملک» در ماه مه ۱۹۰۵ به حکومت قائن منصوب گردید.

حصن السلطنه، میرزاهمدی خان

پسر ممتحن السلطنه رئیس محاکمات و نایب اول وزارت خارجه. میرزاهمدی خان در سال ۱۸۹۷ ملقب به «حصن السلطنه» گردید و به نیابت سوم سفارت ایران در پترزبورغ منصوب شد.

حکیم‌الملک، ابراهیم خان

خواهرزاده میرزا محمود خان حکیم‌الملک. میرزا محمودخان حکیم‌الملک طبابت را در مدرسه دارالفنون تهران نزد دکتر تولوزان^{۲۷} فراگرفت و دستیار دکتر

محمد فارغ التحصیل رشته طبابت از دانشگاه پاریس بود. وی سپس به عنوان پزشک خصوصی، از زمان ولایت عهدی مظفرالدین شاه، به خدمت وی درآمد و مدت‌ها پزشک مورد علاقه و اعتماد اعلیحضرت مظفرالدین شاه بود. حکیم‌الملک که با سیاست‌انداز و ام از روسیه توسط صدراعظم امین‌السلطان مخالفت می‌ورزید از نفوذ خود نزد شاه علیه صدراعظم استفاده می‌کرد.

با این که وی در سالهای ۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ در معیت شاه به اروپا رفت، ولی در ژوئیه ۱۹۰۳، به رغم نفوذ حکیم‌الملک، صدراعظم موفق به کسب اجازه شاه برای طرد او از دربار شد. حکیم‌الملک سپس به سمت فرماندار گیلان منصوب گردید و صبح روز پانزدهم اوت ۱۹۰۳ به شکل مرموزی دار فانی را وداع گفت.

ابراهیم‌خان خواهرزاده حکیم‌الملک پس از مرگ وی عنوان او را به ارث برد. در اوایل سال ۱۹۰۴ مسئولیت مسموم شدن شاه که بنا به تشخیص اطباء به علت مصرف داروی زیاد بود، به گردن حکیم‌الملک انداخته شد و در نتیجه به شهرت و سابقه کار او لطمه فراوان وارد آمد. حکیم‌الملک در سال ۱۹۰۵ تنها حاجب شاه بود و در مورد مسائل پزشکی به هیچوجه طرف مشورت قرار نمی‌گرفت.

حمزه میرزا

ناپسری مرحوم عبدالله میرزا حشمت‌الدوله. حمزه میرزا ملاک است و سمت دولتی ندارد.